

ԿՐՈՆԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԼԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ,
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

ԱՄՍԱԳԻՐ

Թ Ի Ի Թ.

Տ Ա Ր Ի Ի Գ.

Ս Ե Պ Տ Ե Մ Ի Ե Ր.

ԲՈՎԱՆԳԱԳՈՒԹՅՈՒՆ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ.	ՈՏՆԱԼՈՒԱՅ	153
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.	ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ	171
	ՄԵՃ քաղաքացիների միջև դժուար- թիւնք. (Հարաշուկեի) Յ. Վ. Մ.	195
	ՄԱՀԱՅՈՒՅԱԿ	507
	ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՔ:	

ՎԱՂԱՐԱՊՈՏ

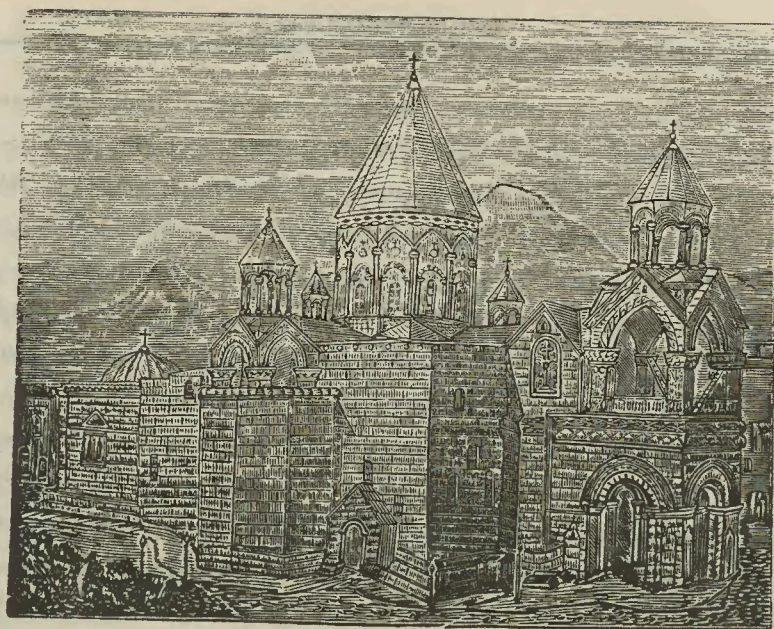
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿՆԵՐ ԷԶՄԻԱՆՈՒՆԻ.

ՈՅԻ—1891

ՅՈՒՑԱԿ ՎԱՃԱՌԵԼԻ ՄԱՏԵՆԻՅ.

ԳՐԱՏԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ Ս. ԷԶՄԻԱՆՆԻ.

	Բ.	Կ.
Այրիվանք կամ Գեղարդախանք	—	10
Աստուածապաշտութիւն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ	—	70
Արարատ Ամնադիր տարեկան ամբողջ կազմեալ	2	—
Արաքսի աւազանը, Ուրմիա լիճ և առաջաւոր Ասիա		50
* Աւետարան համաբարբառ վկայութեամբ	—	80
* Բէնիամին Գրանկլինի կեանքը	—	20
Գիրք հանդիսակատարութեանց կայսերական տօնից	—	50
* Գովազդի աղբերակութիւն	1	—
Գատաստանադիրք Հայոց Մխիթար Գօշի	3	—
Գաշնագիր	—	10
Գասագիրք ըստգատական Աշխարհագրութեան		50
Գասագիրք ընդհանուր պատմութեան. — Հին դարուց	—	50
Նոյն. — Միջին դարուց	—	50
Գասագիրք Քրիստոնէական հաւատոյ. Արէլ եպիսկոպոսի	—	10
Գասագիրք Քրիստ. վարդապետութեան Գ. Ն. Այվազեան	—	10
Դպրոց ասրեկան 1874—76	2	—
Եօթն խօսք առ սղայս	—	20
Խուարանութիւն զարդացեալաց Ա. Գալֆայեան	1	—
* Ժամագիրք ասեղի	8	—
* Ժամագիրք ձեռաց	2	—
Լսարան Աւագ ուրաթ	—	10
Լսարան Կ. Պօլսոյ	—	10
Ալ և	—	10
Զատիկ տեսն	—	10
Երկինք և երկնային	—	10
Հսկիւթի	—	10
Հնութիւնք եպիսկոպոսի	—	10
Մեծն Ներսէս	—	10
Ս. Խաչ	—	10
Տօն Ծննդեան	—	10
Խանդարմուք Հայկաբանութեան	—	20
Վաթուղիկէ մայր եկեղեցի Վաղարշապատոյ	—	20
Վանոն աշակերտաց Գէորգեան Ճեմարանի	—	5
Վանոն ընկերութեան Հայոց Ճաւայի	—	10
Վանոն ծխական Դպրոցաց	—	20

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Թ. — ՇՐՁԱՆ ԻԳ. 1891 ՏԱՐԻ ԻԳ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ո Տ Ն Ա Լ ՈՒ Ա Յ:

Յառաջ քան զտօնն Զատիկի, գիտաց Յիսուս, թէ Հատեալ է ժամ Նորա՝ զի փոխեսցի յաշխարհէ տոտի առ Հոյր, սիրեաց զիւրոն՝ որ յաշխարհի ասու են. իսպառ սիրեաց զնոսա: Եւ իլինել ընթրեացն, Սատանայի իսկ արկեալ էր ի սիրո՝ զի մասնեսցէ զնա Յուդա Աիմոլնի խնարհութեացոյ: Գիտաց Յիսուս, զի զամենայն ինչ ետ Հոյր ի ձեռս նորա և թէ յԱստուծոյ ել և առ Աստուած երթայ: Յառնէ յընթրեաց անտի, և զնէ գհանդերձան, և առեալ զենջակ մի՝ սփածաւ: Եւ ապա առեալ Զուր՝ արկ ի կոնք, և սկսաւ լուսնալ զոտս աշակերտացն, և սրբէր զենջակաւն՝ զոր սփածեալ էր:

Գայ առ Սիմոն Պետրոս, և նա առէ ցնա. Տէր, Գու զիմ՝ զոտս լուանաւ: Պատասխանի ետ նմա Յիսուս՝ և առէ: Զոր ինչ ետա գործեմ, դու այժմ ոչ գիտես, բայց ապա գիտաւջիր: Առէ ցնա Պետրոս. Ոչ լուացես զոտս իմ՝ յաւիտեան, պատասխանի ետ նմա Յիսուս. Եթէ ոչ լուացից զքեզ, ոչ ունիս ընդ իս մասն: Առէ ցնա Սիմոն Պետրոս. Տէր՝ մի միայն զոտս իմ, այլ և զձեռս և զգլուխս: Առէ ցնա Յիսուս. Լուացելոյն չէ ինչ պիտոյ՝ բայց զի զոտսն լուանայցէ, քանզի ամենեւին սուրբ է, և գուք սուրբ էք, այլ ոչ ամենեքին: Զի գիտէր զայն՝ որ մատնելոյն էր զնա. վասն այնորիկ ասաց, թէ Ոչ ամենեքին սուրբ էք: Եւ յորժամ լուաց զոտս նոցա՝ առ զհանգերձսն իւր՝ և զարձեալ բազմեցաւ, և առէ ցնաւ. Գիտէք զինչ արարիդ ձեզ: Գուք կոչէք զիս Վարդապետ և Տէր, և բարուք ասէք, քանզի եմ իսկ: Իսկ արգ՝ եթէ ետ լուացի զոտս ձեր՝ Տէրս և վարդապետս և գուք պարտիր զմիմեանց սոս լուանալ: Զի օրինակ մի ետաւ ձեզ, զի որպէս ետ ձեզ արարի, և գուք առնիջիք: Ամէն ամէն ասեմ ձեզ, ոչ է ծառայ մեծ քան զտէր իւր, և ոչ առաքեալ՝ մեծ քան զայն, որ առաքեացն զնա: Եթէ զայս գիտէք, երանելի ես էք՝ եթէ առնիցէք զայս (Յովհ. Ժ. Գ. 1—17):

«Սիրեաց զիւրան, որ յաշխարհի սոս են, իսպառ սիրեաց զնոսա: Այս խօսքերով սկսում է, եղբարք, Յովհաննէս առաքեալն այն մեծ և սրտաւուչ հանդիսի պատմութիւնն, որ իմ՝ ներկայ քննութեան առարկան է: Որպիսի պարզութիւն է այս խօսքերի մէջ, որպիսի չափաւոր և խորին զգացմունք է բովանդակուում զոցս մէջ: Այն սէրն, որոյ միասին խօսում է Ա. Յովհաննէսը—ինքն ճանաչել էր նրան, ինքն էր նորա առարկան եղել: Այս խօսքերը գրեւիս նա յիշում էր, գուցէ՝ աշակերտների վարմունքն վերջին շաբաթուայ ընթացքում, Նա իւր յիշողութեան մէջ առաջ էր բերում նոցա երկբայութիւնքը, նոցա անապրքերութիւնքը, նոցա ետական նախապաշարմունքները, նոցա երկխոսութիւնը, նոցա ամօթալի ուրացութիւնը և հիանում էր այն արտասույտ սիրոյ վերայ, որն ոչինչ չը կարողացաւ թուլացնել, որ աճեցաւ մարդոց գիմարութեան և տոելութեան չափով և որ ի վերջոյ ի տեո մարդոց անբարոյսութեան, երեւցաւ իւր պայծառագոյն վրայով: Այս. Նա իսպառ

սիրեաց զնոսա»: Խաղառ, այսինքն մինչև վերջին ժամն, երբ պարգուում է, թէ ինչումն է կեանքի իսկական խորհուրդը, երբ ամեն ինչ կեղծ և մոսացածին ոչնչանում է և անհետանում: «Խաղառ» այսինքն մինչև անտեսելի չարչարանաց բուռն, մինչև մահուան տագնապի բուռն Գողգոթայում, այն խաչի վերայ, ուր նրան տեսաւ Ս. Յովհաննէս, խոնարհելով ողորմածութեան առաջ, որ իրան զոհ է բերում մարգոց փրկութեան համար:

Յիսուս մի անգամ ևս կամենում է ցույանել այս սէրն իւր աշակերտներին և այն ոչ լոկ խօսքերով, այլ այնպիսի մի գործողութեամբ, որ պիտի տպաւորուէր ընդ միշտ նոցա յիշողութեան մէջ: Այս գործողութեամբ հա կամենում է տպաւորել այն գաղափարն, որով ներշնչուած էր Նորա ամբողջ պաշտօնը—սպասարկութիւնը—կամուր խոնարհութեան գաղափարն, որոյ համար հա իւր անձը նախքան մարգէլութեան: Սորա հետ միասին հա կամենում է ցոյց տալ իւր աշակերտներին, որոնք լինում էին առաջին տեղի համար Նորա սպագոյ թագաւորութեան մէջ, որ ամենաբարձր մեծութիւնը խոնարհութեան մէջ է (տես Ղուկ. ԻԲ. 24): Ահա ինչու հա հանում է իւր հանգերձներն և իբրեւ ծառայ միայն սրտամուծանով ծածկուած առնում է գեղջակ, և ծնկաչոք լւանում է իւր աշակերտներին ոտները:

Արդեօք ուշագրկութիւն դարձրինք գուք, թէ ինչ խօսքերով է խօսում այստեղում Ս. Յովհաննէս աւետարանիչն: «Քիտայ Յիսուս, զի գտնենայն ինչ եա Հայր Ի ձեռն նորա և թէ յԱստուծոյ ել և առ Աստուած երթայ», վեր կայաւ ընթրիքից... և սկսաւ լւանալ աշակերտների ոտները: Արպիսի զարմանալի զուգագիպութիւն: Միթէ Յիսուս Քրիստոս այդ ատիւնանի խոնարհութեան հանում է, նորա համար, որ գիտէ, թէ հա Աստուծմէ ելում է և առ Աստուած գնում է: Այո, եղբարք, այդպէս էլ պէտք է լինի, այս գաղափարի և այս գործութեան մէջ կայ խորը ներքին կապ: Արքան իսկապէս բարձր է մարգկային հոգին, այնքան աւելի նա ընդունակ է խոնարհութեան: Ի՞նչ նշանակութիւն ունին Յիսուսի համար, որ կանգնած է Հօր կամքով անսահման բարձրութեան վերայ, մեր կեղծ մեծութիւնը և մեր պայմանաւոր կար-

գերբ: Ի՞նչ են Նորա Համար մեր սնախառութիւնը. մեր մանր վէճերը, մեր անձնասիրութեան և հպարտութեան կռիւները: Ի՞նչ նշանակւո՞ւն իւր ունին մարդկային պարտականքն ու ատելութիւնը Նորա Համար, որ Աստուծոյ հաւանութիւնն է վայելում: Ի՞նչ նշանակութիւն ունին բոլոր աշխարհային կորանքն ու զրկանքը Նորա Համար, որ ճաշակել է երկնքի փառքը:

Ընդունակ ե՞նք արդեօք մենք այս մեծութիւնը հասկանալու: Յիշում ե՞նք արդեօք, որ մենք էլ կաշուած ենք երթալու Տիրոջ մօտ և որ մեր ամենաբարձր փառքն Նորա մօտ է: Այ՛, անկեղծութեամբ խոստովանում ենք՝ փոխանակ մեր կոչման բարձրութեան վերայ մնալու. մենք աշխարհային ունայնութեան շրջանում ենք գեղեցւում, որ իշխում է մեր վերայ: Մենք շատ փոքր ենք և չընչին խոնարհել գիտենալու Համար և գուցէ մինչև անգամ մեր սպասարկութեան մէջ առ Աստուած մոռնում ենք մեր ինքնասիրական հոգսերը մեր անձնական արժանեաց մասին: Ո՛վ, աշխարհային փառքի խեղճ երկրպագուք, ծունր իջած Փրկչի առաջ ճանաչեցէք և խոստովանեցէք իրան խոնարհեցնող ողորմածութեան մեծութիւնը: Տեսէք Նրան, տէրերի Տիրոջ, որ կատարում է ծառայի պաշտօնը, ամենաստոր ստրկի պաշտօնը, որովհետև Արեւելքում՝ ամենալերջին ծառան է լուանում սեղանի մօտ ընկողմնաճների ոտները: Համեմատեցէք այս տեսարանի հետ ետսխանութեան թէկուզ ամենափայլուն և գոյաբանուած մեծութիւնը—ինչպէս սա փոքրանում է և նուաստանում՝ այն վսեմ՝ անձնագոհութեան առաջ: Ահա ինչ էր կամենում Յիսուս Քրիստոս ցոյց տալ աշխարհին, ահա ինչ տեսած չէր հին աշխարհը, որ իւր լեզուներից ոչ մէկով չը գիտէր արտայայտել «խոնարհութիւն» խօսքը: Յիշենք և այն, որ Յիսուս Քրիստոս ենթարկուելով այգալիսի ստորացման, բարձրացրեց մարդկութիւնը: Անտարակոյս Նրանից առաջ էլ կատարւում էին Նորա գործի նման գործողութիւնք. այսպէս զորօրինակ Հնգկատանում՝ Բաւգդան—գուցէ հեթանոս աշխարհի ամենից ազնիւ և համակրելի անձնաւորութիւնը—գործ էր գնում աղքատների և հիւանդների ցնցոտիքն ու կեղտոտ մահիճները: Բայց ուշի ուշով նորա գործողութիւնքը զննելով իսկոյն կը նկատենք, որ Բուդգան այգալէս

վարուելով ձգտում էր կատարել խիստ ճգնութեան պահանջներն, որպէս զի անարժանաւոր տանջանքներով մաքրուի: Որպիսի մեծ տարբերութիւն կայ այգալիսի ձգտման և Յիսուս Քրիստոսին սգեւորող զգացմունքի մէջ: Այն օրից, երբ Քրիստոս վերնայարկում ծուներ իջաւ ծառայի պաշտօնը կատարելու համար—ծառան բարձրացաւ, որովհետեւ, որքան էլ մարդկային ատելութիւնը նրան ստոր էր դասում, նա գիտէր, որ երբեմն ինքն Փրկիչը Նորա Վտի և նախատանայ մասնակից էր:

Չարմանքն, որ այս անսովոր վարմունքը յարուցանում է՝ այնպէս մեծ է, որ Առաքեալները կարծես ընդարմացած լուում են: Նրանցից միայն մէկը չէ զսպել իւր վրդալմունքն—զա Պետրոսն է, որ գիւրութեամբ ենթարկուում է տառջին տպաւորութեան: Ամեն գոյնաստեպակ դէպքերում նա առաջինն է խղում լուութիւնը, երբեմն, երբ առաքեալները տատանուում էին Յիսուս Քրիստոսի հարցման պատասխանել, հա առաջինն աղաղակեց. «Դու—Քրիստոսն ես, կենդանի Աստուծոյ Որդին»: Միւս անգամ էլի նա Քրիստոսից հեռացող ամբոխի առաջ ասաց. «Տէր, Ո՛ւմ մօտ մենք կարող ենք երթալ, բայց եթէ ոչ Քեզ մօտ»—և այս անգամ էլ նա չէ կարողանում լու հանդիսատես լինել այս յուզիչ և վրդալիչ տեսարանին ու աղաղակում է. «Տէր, Դո՛ւ դիմ դոտս լուանա»:

Այն ժամանակ Յիսուս պատասխանում է այն յայտնի խօսքերով, որոնք արդէն բազմիցս կրկնուած էին և բազմիցս առաջնաւած էին երկբոյողների և տատանողների բերաններից թուշող արանջանաց. «Չոր ինչ ես գործեմ, դու այժմ ոչ գիտես, բայց ասա գիտաւիր»: Դու չը գիտես: Այն, ինչպէս կարող էր Պետրոսն այն հասկանալ, Պետրոսն, որ երեւակայում էր, թէ մօտիկ է իւր Վարդապետի համար պատրաստուող թագաւորութիւնը—Պետրոսն, որ մոքով տեսնում էր, թէ Նրուաղէմը արդէն նուաճուած է յալթող Մեսոպոտի իշխանութեան ներքոյ, Նորա թշնամիք ջնջուած են և Նորա թագաւորութիւնը հաստատուում է ագգերի վերայ—Պետրոսն, որոյ սիրաը բաբախում է սպասելով, թէ աշտ մի քանի օրից յետոյ կը կատարուին նորա յնորքները: Յե-

սոյ նա կը հասկանայ, յետոյ կը գիտենայ, որ կայ այլ թագաւորութիւն էլ բացի նրանից, որոյ մասին նա երազում էր, այլ պատկ, այլ յաղթութութիւն էլ. խաչը ցոյց կը սոյ նրան, թէ դէպի սրպիսի յաղթանակ ձգտում է նորա Վարդապետը և այն նուազութիւնն, որ այժմ՝ վրդովում է նրան, միշտ կենդանի կը մնայ նորա աչքի առաջ, սրպէս զի նրան էլ ուսուցանէ իւր մեծութիւնը խոնարհութեան մէջ սրոնելու:

Յիսուսի Պետրոսին ասած խօսքերը վերաբերում են և մեզ ամենքիս և մենք պէտք է հասկանանք նրանց. «Ձոր ինչ եսս գործեմ՝ դու այժմ ոչ գիտես. բայց ապա գիտասցիք», — այսպէս կարող է Տէրն ասել իւրաքանչիւր մարդու, որ տրանջում է իրան պատահող դժբաղդութեան համար: Աստուծոյ խորհուրդներն մեր հակացարկութիւնից բարձր են. մինչև անգամ անարգ և փշուռ էակի մէջ էլ կան գաղտնիք, սրանք անհասանելի են մեր աղքատիկ բանականութեան: Զորօրինակ բացատրեցէք ինձ, թէ ինչո՞ւ դադարում է գեղեցիկ և օգտաւէտ կեանքը, մինչդեռ այնքան տապալիւ էակներ կենդանի մնում են քարշ ածելու համար իրանց խղճուկ կեանքը տանջանայ մէջ: Բացատրեցէք ինձ, թէ ինչո՞ւ փորձութիւնն ու աղէտքը յաճախ թախուսում են ամենից բարեպաշտ անձանց վերայ և ըստ երևութին խնայում են այն անձանց, որոց հպարտութիւնը կարող էին խոնարհեցնել իրանց հարուածներով: Բացատրեցէք ինձ այն ամենն, ինչ որ բնութեան և սրտամութեան մէջ թաւում է չարապէտ ու օրհասական: Ինչո՞ւ, զօրօրինակ, գգուած և սիրելի մանուկը, շրջապատած իւր բարեպաշտ ծնոյնների հոգացողութիւններով, չարեաց ճանապարհով է գնում այն ժամանակից սկսած, երբ միայն կարողանում է ինքն իրան աւեր լինել և շատ վաղ խորատուղուում է յանցանայ անդունդի մէջ, վշտացնելով և մինչև իսկ գերեզման մտցնելով իւր ծնունդի հօր ալիքը: Բացատրեցէք ինձ բոլոր անարգարութիւնք և ոչ իրաւացի տանջանքներն ու վշտերը, Բացատրեցէք ինձ թէ ինչո՞ւ այնքան հաղարաւոր մարդիկ գատաւաբարուած են ծնելու և ապրելու աղքատութեան և անարգանայ մէջ: Ո՛հ, մենք քննադատում ենք այս մենք այս վշտերը ծածկում ենք մեր

փխխտափայտութեան խղճուկ ցնցոտիներէս, բայց միթէ այս կը նշանակէ բացատրել: Բայց և ինքն Աւետարանը— արդեօք կատարեալէս բացատրում է մեզ այս տմենը: Ա՛յ, դուք գիտէք, որ ոչ, կան գազանիք, որոց առաջ պէտք է լռութիւն պահպանել, կան վշտեր, որոց պատճառն անհասանելի է և՛ ամենալուստար ուղղափառութեան համար, որ աշխատելով ամեն ինչ բացատրել միայն բարկութիւն է յարուցանում և զայրացնում է մարդոց սրտերը...: Այո՛, կան վշտեր, երբ միտքարութեան ամենաբարեպաշտ խօսքերը չարժէն միանգամ լռութեամբ ձեռք սեղմելուն չտի էլ:

Բայց և այնպէս, խոնարհելով հանդերձ մեր գլուխը Տիրոջ ճանապարհների անհասանելիութեան առաջ, մենք էլի հեռու ենք ճակատագրին հաւատալից, մեր հպատակութիւնը չէ անմիտ և անկըշիւ անձնութիւնութիւն բաղդի կամքին առանց յաւայ և միտքալռութեան: Ատուան՝ իմ, ինչպէս ծանր պիտի լինի գլուխը կայր անհրաժեշտութեան առաջ խոնարհելը: Դուք այստեղ անդօր էք, օգնել չէք կարող, ասում են մեզ, սոսրտական միտքարութեան համար, աշխարհիս մարդիկ և կարծում են, թէ այդպիսի ճակատագրական գաղտնարի գարձուածով համոզեցին մեզ: Մենք ոչինչ չենք կարող անել, միթէ չէք տեսնում, որ հէնց սորա մէջն է այն, որ զօրացնում է յիշան և զայրացնում է: Իսկ անզօրութիւնը ճանաչելը, հասկանալը թէ աշխարհս անցնում է իւր աղետաւոր ճանապարհը և բնութիւնը, ճնշելով մեզ իւր տարրների ջւղով, չէ աւելի իմաստուն և պատասխանատու քան հասարակ մեքենան, որ անողքելի է, դէպի արտասուախառն ողորդանքը մարդու, որին նորա անիւների սրածայր տոտամները ճմլել են և կեանքից զրկել: Խօսք չը կայ, գեղեցիկ միտքարութիւն է: Ա՛յ, հազար անգամ աւելի լաւ է մինչև վերջը պատերազմելն և բարկութեան հաւաքանքը շրթունքներում մեռնելը, քան հպատակին ու իրերի ոյրալիսի յիճակում ապրելը: Ա՛յ, մենք ճակատագրեան չենք: Երբ, հրաժարուելով մեր յիճակը հասկանալուց, մենք հնազանդութեամբ խոնարհում ենք մեր գլուխը, մենք հպատակում ենք չօր կամքին: Հայրն ասում է մեզ. «Չոր ինչ այժմ ես գործեմ, դու ոչ գիտես»— Հայր, այդ էլ մեզ բաւական է: Ի՞նչ դարմանալի բան է, որ

Նորա խորհուրդներն ու նպատակները մերիկներին համաձայն չեն: Միթէ մենք ունինք Ամենաբարձրելոյ հայեացքն կամ՝ Նորա չափը: Միթէ զինուորը պէտք է պատերազմ՝ երթայ միայն այն ժամանակ, երբ զօրախորը կը բացատրէ նրան պատերազմի ծրագիրը կամ որմնագիրը պէտք է կանգնէ պատն, երբ ճարտարապետը ցոյց կը տայ նրան շինուածքի մակարդակը: Միթէ մենք անցաւոր արարածներա, որոց հայեցողութիւնը խաւարած է մեղքից, պէտք է հսկատակենք միայն այն ժամանակ, երբ կը տեսնենք Յաւիտենականի ճանապարհներին նպատակները: Այ՛, մենք պարտական ենք հեղութեամբ խոնարհելու մեր գլուխն և յիշելու. «Զոր ինչ եսս գործեմ, այժմ՝ ոչ գիտես» խօսքերը:

Եթէ այդ մենք այսօր չը գիտենք, իսկող ենք իմանալ: «Դու ապա գիտասջիր», ասաց Յիսուս Քրիստոս: Այս խօսքերը մեզ համար արդէն գարձել են ճշմարտութիւն, որ փորձով հաստատուում է: Մեր կեանքի քանի՛ քանի՛ խաւար էջերը հասկանալի եղան մեզ այն ժամանակ, երբ մենք նրանց զննեցինք յընթացս շատ տարիների, նման այն հին նշանագիր արձանագրութեանց, որոնք անբացատրելի մնացին երեսուն կամ քառասուն դարեր և որոնք յանկարծ հասկացուեցան, որովհետեւ գտնուեցաւ մի բառ, որ նոցա միայր բանալու բանալին տուեց մեզ: Դուք գանգատուում էիք ձեր անյաջողութեանց, ձեր տնկատար մնացած յոյսերի, ձեր խոնգարուած ծրագիրների, ձեզ հասած փորձանայ մասին, դուք մեղադրում էիք ձեր չար բազդը, դուք յանդիմանում էիք, գուցէ, Աստուծոն—և ահա այդ բոլոր փորձութեանց մէջ էր կայանում ձեր բարիքը: Անշուշտ այդքանը ձեզ համար բաւական էր, որ դուք խոնարհէիք և գտնուայիք առ Աստուած: Դուք տրանջում էիք, որ Նա փակում է ձեր ճանապարհներն, որոնցով գնում էին եւանգով այլք՝ տւելի բազկաւորները և դուք չը գիտէիք, որ այդ կատարուում էր նորա համար, որ ձեզ գնեն միակ ճանապարհի վերայ, որ կարող էր ձեզ փրկել և աւաճեցնել առ Աստուած: Բայց այժմ՝ դուք այս գիտէք և Ա. Դավթի հետ միասին կարող էք տեսլ. «Ես մնորուում էի, մինչև որ դու ինձ չը հարուածեցիր, այժմ՝ ես պահում եմ քո խօսքը», այժմ՝ դուք գանգատանաց

փոխարէն գործում էք ուղարմութեան գործեր և ձեր տրանջանքը փոխուեցան յօրհնութիւնք:

Յամենայն դէպս, եղբարք, այստեղ աշխարհիս վերայ մենք կարող ենք, ինչպէս արգէն ասացի, մեզ հասած փորձանքների միայն փոքր մասը հասկանալ. վերջին վճռական բացատրութիւնը մեզ կը տրուի այս աշխարհիս սոսմաններից դուրսը: Աստուած կարգարացնէ միանգամ իւր ճանապարհներն, ամեն գաղտնիք կը պարզուի և աստուածային իմաստութիւնը կը փայլի իւր մաքուր պայծառ փայլով: Այն ժամանակ մենք կիմանանք պատճառները բոլոր այդ անկարգութեանց, խռովութեանց, անարգարութեանց և չարի յաղթանակի որոնք վրդովում են այժմ մեր հաւատը: Թող գիշերը մութն ու ցուրտ լինի, բայց մենք արգէն տեսնում ենք, որ լոյսը ծագում է. լոյս, ո՞չ որքան քաջըր է այս խօսքը նրան, որ ենթարկուած է ծանր խօլական երազների. լոյս—մարդկութեան մնայլ պատերազմի մէջ տանջուողի գարաւոր վշտից յետոյ, լոյս—գիշերային խաւարից յետոյ որոյ մէջ հաղարաւոր սերունդներ քաշ են ածում իրանց խղճուկ կեանքը, լոյս իւր հեզ և արդիւնաւոր ջերմութեամբ, լոյս, որ մեր հայեացքի առաջ բաց է անում երկնքի անասման հարկոնը, լոյս, որն սրնում էին բոլոր արգարներն, որոց չէր կարող երկիրս բաւարարութիւն տալ, լոյս, առ որ իրանց երեսը դարձնում էին մահից առաջ ճշմարտութեան բոլոր մարգարէները—այս լոյսը միանգամ կը լուսաւորէ և մեզ իւր անսոսման փայլով:

Բայց Պետրոսը չէ լսում այն, ինչ որ Տէրը նրան ասում է. բոլորովին իւր մտաց մէջ ընկրկնուած, յամուում է իւր դիտաւորութեան մէջ և աղաղակում է. «Այ լուսացես զոտս իմ յաւիտեան»:

Խոտտոյանեցէք, եղբարք, որ մենք ամենքս էլ նոյնը կասէինք, ինչ որ Պետրոսն ասաց, յափշտակուած մեզ նման իւր ոչնչութեան զգացմունքի գիտակցութեամբ: Թոյլ տար, որ նորա առաջ ծուներ իջնէր իւր Վարդապետը—ու այդ նորա համար անհնարին է. թէ նորա սիրան և թէ միտքը վրդովուում են—նա երբէք չի համաձայնիլ այդ բանին:

Նա իրան չախաղանց ստոր է համարում: Յիրաւի արգեօք այդ

այդպէս է: Բնդ հակառակն, արդեօք նա աւելի բարձր կոնգնած չէր լինիլ, եթէ բաւականանար հնազանդութեամբ: Հօ աշակերտի իսկական խոնարհութիւնն ամենից առաջ այն է, որ կատարէ ուսուցչի կամքը:

Այս հանգամանքն ինձ խորհրդածել է ապիս: Պետրոս գիմնադրում էր Յիսուսին յանուն խոնարհութեան: Բայց մեր թշնամիքն էլ արդեօք յանուն նոյն խոնարհութեան չե՞ն զինաւորուում մեր գէմի երբ մենք մաղթում ենք թողութիւն և դառնում գէպի Աստուծոյ ողորմութիւնը: Չսրօրինակ Գալիս ենք մի անկեալ էակի մօտ և ասում ենք նրան. «Հաւատո՞ւ Աստուծոյ» որ քեզ կանչում է նոյն իսկ քո փրկութեանդ համար, հաւատո՞ւ և դու կը նորոգուիս. հաւատո՞ւ—և դու կարող կը լինես կոչել առ Աստուած՝ առ քո Հայրդ և ուղղել Նքան քո խնդիրներդ, իբրև որդի. հաւատո՞ւ—և մեր յոյսերը կը դառնան քո յոյսեր, երկնային արքայութիւնը քո մասն և բաժինդ կը լինի»: Ամենից յաճախ ի՞նչ պատասխան են տալիս մեր այս խօսքերին: Այն, թէ «անկարելի է ընդունել այդպիսի պատգամն, որովհետև այդ կը նշանակէր անձնատուր լինել մեծամասութեան զգացման»:—Ուրեմն ե՞րբ, վերջապէս, կարելի է հաւատալ փրկութեան և ընդունել Աստուծոյ թողութիւնը: Ապագայում երբ մենք աւելի լաւ կը դառնանք, երբ մենք կը յաղթենք մեր կրքերին, երբ մենք կը մերձենանք Աստուծոյ:

Եւ այսպէս դատելով դուք ձեզ հեզ և խոնարհ էք համարում: Մի՞թէ այդ է խոնարհութիւնը: Լաւ թափանցեցէք ձեր մոգրի խորքը: Դուք յօժարութեամբ հաւատում էք փրկութեան, միայն այն պայմանով դուք իրանք ձեզ պատրաստէք նորա համար, դուք յօժարութեամբ համոզւոյնում էք, որ Աստուած օգնէ ձեզ համեղաւ ձեր նպատակին, միայն որ նորա սկզբնաւորութիւնը ձեզ պատկանէր, դուք յօժարութեամբ կրնդունէք ձեր մեղքերի թողութիւնն, բայց միայն դուք կամենում էք արժանանալ նրան ձեր հաւաչանքներով: ձեր սողաշխարութեամբ և ձեր արտասուքներով: Այս ամենը կը նշանակէ, թէ դուք կամենում էք, որ հոգւոյ փրկութեան գործում առաջին դերը ձերը լինի և այս դուք անուանում էք խոնարհութիւն: Բայց որանից դուք մերժելով թողութիւնն, որ Աւետա-

րանը ձեզ տալիս է, և մերժելով Աստուծոյ սրգւոց անունը ձեզնից, յիրաւի՞ հաւատարի էք արդեօք, որ այդպէս դուք անձնատուր չէք լինում աւելի նուրբ և փոսնգաւոր փորձութեան: Արդեօք չէ՞ք ընդունում ու ճանաչում որ սղորմութիւնն էլ մի տեսակ կապ է, և եթէ Աստուած փրկում է մեզ, դուք պէտք է Նրան պատկանիք: Արդեօք չէ՞ք խոստովանում որ եթէ Նա, ըստ գեղեցիկ բանից Ս. Գրոց, հազցնում է ձեզ արգարութեան զգեստն, սրոյ սպիտակութիւնն օրինակ է նորագեալ կեանքի, դուք չէք կարող նրան (զգեստը) քարշ տծել աշխարհի փոշոս ճանապարհների վերայ և բարեկամանալ ու ընկերանալ այնպիսի մարդոց հետ, որոնք օտար են ձեր յոյսերին: Չէ՞ք խոստովանում արդեօք, որ մի անգամ սղորմութիւն գտած և յաւիտեանական կեանքին մասնակից եղած լինելով դուք արդէն պարտական էք Աստուծոյ ծառայել: Արդեօք այս անձնագործութիւնն, արդեօք այս անպայման և անսահման անձնաւորութիւնն Աստուծոյ կամաց չէ՞ որ ստիպում է ձեզ դուրս, վախեցնելով ձեր հպարտ անկախութիւնն, արդեօք չէ՞նց սրանով չէ՞ն բացաւրուում ձեր բոլոր տատանմունքները, ձեր անվրձնականութիւնն ու ձեր հաշիւները: Եւ դուք այս կոչում էք խոնարհութիւն: Այ, ո՛չ, իսկական խոնարհութեան լեզուն այդպիսի չէ: Խոնարհ սիրտը հաւատում է թողութեան, ընդունում է ողորմութիւնը, բոլորովին ձգտում է գէպի նա, խորասուզւում է աստուածային ողորմածութեան մէջ, սորա մէջ տեսնում է իւր ապաստանարանն ու հովանիքը. ճգնում է ուրանալ իւր ինքնատիրութիւնն և հաճոյքն և ուրախութեամբ ընդունում է փրկութիւնն, համոձայն Աստուծոյ կամոց:

«Ոչ լուսացես դուս իմ՝ յաւիտեան», ասում է Պետրոս և Յիսուս խոստութեամբ պատասխանեց նրան. «Եթէ ոչ լուսացից զքեզ, ոչ ունիս ընդ իս մասն», Այստեղ վարդապետի միտքը յանկարծ վերանում է աւելի բարձր շրջան, ինչպէս յաճախ նկատելի է այս նորա խօսակցութեանց ժամանակ: Մինչև ցայժմ՝ Նա, իւր աշակերտներին ոտները լուսանալոյ, կամենում է նրանց միայն խոնարհութեան գաս տալ, բայց Պետրոսի գիմադրութիւնը յիշեցրեց նրան այլ հոգւար լուսոյումն՝ այն է իսպի մահուամբ մարդոց հո-

գիւր լիւրկելը: «Եթէ ոչ լուսցից զքեզ...» Եղբայրք, մենք ամենքս էլ կարօտ ենք, որ Յիսուս Քրիստոս լուանայ մեզ: Խորասուզուեցէք դուք ձեր մէջ, արգեօք ձեր կեանքն այնքան մաքրուէ, որ կարողանայ զիմագրուել կենդանի Աստուծոյ հայեացքին: Կարո՞ղ էք արգեօք դուք, այնպէս—ինչպէս էք—բարձրանալ Նորա երկինքն և Նորա հազարութեան մասնակից լինել: Դեռ ի հնումն, երբ երկնքում բնակում էին անսուրբ չառողածներն, որոնք կըքերին և յանցանքներին անձնատուր էին, զեռ այն ժամանակ էլ մարդկային խիղճը, հնազանդելով մի խորհրդաւոր բնազդման խնդրում էր քաւութիւն, փրկութիւն և առատութեամբ թափուում էր զոհերի արիւնին, որպէս զի արգարութիւնը հաշտուի և ողորմի. աշխարհումն ամենուրեք թէ ամենալուստւորեալ և թէ ամենից պակաս զարգացած ազգերի մէջ, կանգնուում էին սեղաններ, որտեղից մտլթում էին ողորմութիւն և զոհ... Եւ դուք, որ հաւատում էք ամենարդար Աստուծոյ—միթէ կարօտ չէք մաքրութեան: Միթէ մի կողմից ձեր բարի զիտաւորութիւնքն և միւս կողմից աստուածային ողորմութիւնը բաւական է, որ ձեր հաշտութեան և փրկութեան գործը կատարուի: Արգեօք այդ է ուսուցանում մեզ Աւետարանը: Արգեօք այդ են ուսուցանում մեզ առաքեալներն, որոնք անդադար խօսում են իրանց Վարդապետի փրկարար մահումն մատին: Արգեօք այդ է ուսուցանում մեզ Յիսուս Քրիստոս, իւր առ Պետրոս ուղղած խօսքերով, թէ «Եթէ ոչ լուսցից զքեզ, ոչ ունիս ընդ իս մասն»: Ոչ, այլ այդ ուսուցանում է Աւետարանն այն գպրոցի, որ չէ ճանաչում աստուածային սրբութիւնն և փրկութեան վարդապետութիւնն ու գաւանութիւնը հնացած է համարում, այն գպրոցի, որ ընդունում է քրիստոնէական գաւանութեան միայն մի մասն, որպէս զի մերթէ միւս մասն և որ յենուում է Յիսուսի Քրիստոսի ողորմածութեան վերայ, որպէս զի Նորա փրկարար զոհաբերութիւնն անօգուտ հրատարակէ: Ինչ որ մեզ կը վերաբերի, եղբարք, մենք կը պահպանենք թէ մէկն և թե միւսը, կը յիշենք, որ փրկութիւնն միայն այնտեղ է, ուր իշխում է աստուածային արգարութիւնն իւր բոլոր իրաւունքներով, այնտեղ է, ուր մարդկութեան աստուածային ներկայացուցիչն, իւր

չարչարանքներով, որբագործեց արդարութեան օրէնքը: Յիշենք, որ միայն հաւատով միանալով Սուրբ Զահի հետ, որ յանուն մեղաւոր մարդկութեան զոհուեցաւ, մենք կարող ենք ողորմութիւն գտնել և մաքրուել. «Եթէ ոչ լուացից զքեզ, ոչ ունիս ընդ իս մասն»:

Պետքոսը դեռ ևս չէ լմբռնուած այս խօսքերի խորին միտքը. բայց միայն այն, ինչ որ նա լսում է, բաւական է նրան պաշարելու և զարհուրեցնելու: Եւ ահա նա, անչափաւոր թէ գիմադրութեան և թէ գլխման մէջ, աղաղակում է. «Տէր, միմիայն զոտս իմ այլ և զձեռս և զգլուխս»:

Ո՞վ չի հասկանալ նորա սրտի այդ հառաչանքը: Երեք տարի է, որ նա լսում է Նորա խօսքը, տեսնում է Նորա գործերը և հաղորդութիւն ունի նորա հետ: Նորա հետ մասն չունենալ — այս միտքը սարսափեցնում է նրան: Յիսուս Քրիստոսին ճանաչելուց յետոյ, այժմ ո՞ւր կարող կը լինի նա երթալ: Աշխարհս ի՞նչ կարող է տալ նրան փոխանակ այն բանի, ինչ որ Նորա մօտ գտել է. Պատասխանեցէք, դժւք, ու թերահաւատ աշակերտներ, որոնք այժմ հեռու էք գտանուում Վարդապետից և որոնք աւելի և աւելի ստոր իջնում էք, ինչպէս զառ ի վայր մակերևոյթի վերայ, որոյ ծայրից արդէն ձեզ անհնարին կը լինի վերադառնալու Նորա մօտ — սրտատխանեցէք, կարո՞ղ է արդեօք աշխարհը ձեզ տալ համապատասխան ինչ այն բանին, ինչ որ ունէիք Յիսուս Քրիստոսի մօտ: Որպիսի՞ լոյս, որպիսի՞ ուրախութիւն, որպիսի՞ մխիթարութիւն, որպիսի՞ սէր կարող է ձեզ տալ աշխարհը: Ո՛հ, դուք այդ շատ լաւ գիտէք և երբէք այդ չէք մոռանալ: Եթէ դք ընթացել է Նորա լուսով, եթէ մէկը տեսել է երկինքն բացուած, եթէ մէկը ճաշակել է այդ ներքին խաղաղութիւնն ու աստուածային յոյսը, եթէ մէկը ճանաչել է ոչ մի աշխարհային բանի հետ անհամեմատելի այն սէրն, եթէ մէկը հոգւով թափանցել է առանց ինքնասիրութեան այն ողորմածութեան մէջ, բոլոր մնացածը նրան կը թուի անհոգի և ոչինչ բան: Այո՛, ես հասկանում եմ՝ առաքեալի աղաղակը՝ «Տէր, միմիայն զոտս այլ և զձեռս և զգլուխս»:

Գուցէ ձեզ զարմացնում է Յիսուս Քրիստոսի պատասխանը: Իրաւ

է, սկզբում դժուար է այն հասկանալը, բայց նորա համար, որ թափանցել է այդ սոստատիւանի միտքը, պարզ է, որ մինչև անգամ Աւետարանում համեմատաբար սակաւ են նրան հաւատար խորիմաստ և բարերար խօսքեր: Վաղեցեւցն չէ ինչ պիտոյ՝ բայց զի զոտան լուանայցէ, քանզի ամենևին սուրբ է: Բացատրենք համեմատութեան օրինակն, որ առաջ բերեց Փրկիչն և խրատն ինքն իրան բնականաբար կը հետևի նրանից:

Երբ երկարատև ճանապարհից յոգնած ճանապարհորդը, շնչասպառ Արեւելքի կիզիչ արեգակից և ծածկած անապատի այրող փոշիով, ճանապարհի մօտ կը նկատէ մաքուր ջրի աղբիւր—նա շտապեցնում է իւր քայլերն, համնում է գետի ափն, յօժարութեամբ խորտուղուում է նորա ալիքների մէջ և սրանցից գուրս է գալիս արգէն գոխայած և մաքրուած: Մաքրուած, այն, բայց հէնց որ նա կրկին ճանապարհ կընկնի, անապատի փոշին նորից կը կեղտոտի նորա ոտները և համեղով իւր բնակարանը նա պէտք է լուանայ նրանց, որպէս զի բոլորովին մաքրուի: Այս—օրինակն է, իսկ նորա մէջ բովանդակուող միայն այդ է:

Երբ մարդս—որ գնում է աշխարհի սովորական ճանապարհով և ճանաչում է, թէ ինչպէս չարիքը տակաւ սու տակաւ պաշարում է նորա ամբողջ էութիւնը, թափանցում է նորա մտքի, նորա զգացմանց, նորա ամբողջ կեանքի մէջ այն ատախճան, որ խիղճը նրան հանգիստ չէ տալիս—երբ այդպիսի մարդն իւր ճանապարհին կը հանդիպի փրկող և ողորմող Աստուծոյ, երբ նա իւր հայեացքը հորա վերայ կը գցէ, լի հաւատով և խոնարհ զղջմամբ, հրանից թողութիւն խնդրելով—այն ժամանակ նա յանկարծ կը զգայ, թէ ինչպէս նորա սրտի մէջ ընկնում է լիակամ ողորմութեան խօսքը, այն ժամանակ նա թողութիւն գտած է, կատարեալ թողութիւն, այն ժամանակ նորա բոլոր անցեալը ջնջուած է, ամեն ինչ նորոգուում է և նորա կեանքը նորից է սկսուում: Ինքն Յիսուս Քրիստոս ասում է, որ այդպիսի մարդուն այլ ևս ոչինչ հարկաւոր չէ, այսինքն նորա թողութիւնը կատարուած իրազութիւն է, որ կախումն չունի ոչ նորա սրտի շարժումներից, ոչ նորա զղջումից և ոչ արտասուքներից, այսինքն նորա ճանապարհն սու Աստուծոյ բոց է և որ

այնուհետև Նա կարող է Աստուծոյ հետ հաղորդութիւն ունենալ, ի շնորհս որդիական հաւատարմութեան և սիրոյ զգացմանց: Ես ասացի, որ այլ ևս նրան ոչինչ հարկաւոր չէ. բայց հետեցէք այդ թուղութիւն գտած քրիստոնէի ետեից, որ իւր սրտում այնպիսի երջանկութիւն է զգում, որպիսին չունեն և հրեշտակները և որ խաչի պատուանդանի մօտ բաց է տնում և արկանում իւր սիրտը, լի երախտագիտութեամբ—հետեցէք նորա ետեից, հէնց որ նա կեանքի ճանապարհի վերայ մի քանի քայլ կանէ—արդէն մեղքը պաշարում է նրան: Այս, այդ նրան ասելի մեղքը դեռ շատ անգամ նրան կը տիրէ, այս, երկրիս փոշին դեռ շատ անգամ կը ծածկէ նորա ոտները: Նա մտքաւոր էր, բայց նրան հարկաւոր է, որ այն սղորմածութիւնն, որ ջնջեց նորա անյեղալ յանցանքներն, օր աւուր հոկէ նորա վերայ, թողութիւն տալով նորա մանր մեղքերին, աստանմանց և թուլութեանց, որոնցից ազատ չեն և՛ ճշմարիտ քրիստոնէայք անգամ: Նրան հարկաւոր է, որ—ըստ Քրիստոսի արած համեմատութեան—նորա ոտներն, որոնք կոխում են երկրիս փոշին, ամեն օր լուացուին և այն ժամանակ նա բոլորովին մաքուր կը լինի:

Այս է Փրկի Պետրոսին ասած խօսքերի միտքը և իմ՝ կարծիքովս նա Աւետարանի մէջ յայտնուած ամենամխիթարական գաղափարներից մէկն է. իրօք բաւական չէ թողութիւն քարոզել այն եղանակով, ինչպէս այս բնութանում է հոգին, որ առաջին անգամ դուռնում է առ Աստուծոյ, ով տեսցել է թողութիւն, նրան մնում է լուծել մի հարց, որ նոյնքան աւելի լուրջ է, որքան զգայուն է նորա խիղճը, այն է, թէ ի՞նչ հարկ է նրան մնածել այն յանցանքների ու մեղքերի մասին, որոնք գործել է նա Աստուծոյ ճանաչելուց յետոյ: Նա կարծում էր, թէ հաւատարմութեամբ կը ծառայէ Աստուծոյ, որովհետև եռանդի առաջին րոպէներում այդ նա զիւրին էր համարում: Նրան թուում էր, թէ իւր տալօթքներն ու գոհերը հեշտութեամբ և խաղաղութեամբ կը բարձրանան առ Աստուծոյ և թէ հնազանդութիւնն ու հաւատակութիւնը գէպի Նա կը լինեն իւր յատկութիւնը, որովհետև խոնարհութեան մէջ են ամբիոյութում իւր խաղաղութիւնն ու երջանկութիւնը: Համաչոյ՞ւմ էր արդեօք նա այն ժամանակ թէ սրպիսի ծանր և ողէտալից պատերազմներով

պիտի անցնէ նա իւր ճանապարհը: Գիտէ՞ր արդեօք նա այն ժամանակ, թէ որքան յամառ կենդանութիւն կայ նորա մարմնոյ և հպարտութեան մէջ, որոնք նա յաւիտեան մեռած էր համարում: Նախատեսանում էր արդեօք նա այն ժամանակ, թէ քանի քանի ստորացուցիչ և ծանր զիջողութիւնք պիտի անէր նրանց: Եւ ահա այժմ այս ամենը ճանաչելով, բեկեալ սրտիւ և յուսահատ նա ինքն իրան հարցնում է, թէ արդեօք իրան շնորհուած թողութիւնն ի չարք գործ չէ՞ գրել ի կորուստ անձին, և յաւիտեան անարժան չէ՞ գլուխուել երկնաւոր Հօր որդւոյ անունը կրելուն: Եւ ահա հէնց այսպիսի անձանց համար մանաւանդ թանկագին է Փրկչի խոստումն և այսպիսիք պիտի խոստովանեն, թէ Աստուած, որ լուաց նոցա անցեալ մեղքերը, կը լուանայ և նոցա ներկայ մեղքերն և այսպէս օրից օր կը տանէ նրանց դէպի մաքրութիւն:

Շատ վտանգաւոր վարդապետութիւն է այդ, կասեն մեզ, որ կը տանէ դէպի բարոյական անզսպութիւն, վասն զի մարդս աչքի առաջ ունենալով անընդհատ թողութիւնը, առանց վրդովուելու և պատերազմի կենթարկուի մեղքի իշխանութեան: Այո՛, եղբարք, եղած են այդպիսի օրինակներ և անտարակոյս կը լինեն այսուհետեւ էլ, այո՛, մարդս ունի այն զարհուրելի ընդունակութիւնն, որով մինչև անգամ ամենասուրբ ճշմարտութիւնքը զեղծանում է և ապականում ու առաջարար դեղից թոյն է հանում: Այո՛, այդ վարդապետութեան միտքը եղծանելով, կարելի է հասնել կորստեան և թողութիւնն ի դատաւարտութիւն դարձնել: Թո՛ղ այդ մասին մտածեն և հոգան նոքա, ոյք իրանց յանցաւոր կեանքը ծածկում են բարեպաշտութեան դիմակով և հանգստացնում են իրանց Աստուծոյ անսահման ողորմածութեան գաղափարով: Թո՛ղ գորա վերայ մտածեն նոքա, որոնք իրանց զեկավար ունին ստոր հաշիւները և կարծում են զորօրինակ, թէ նոցա բարեպաշտութեան այսօրուան յայտնութիւնը լուաց նոցա երեկուան զեղխութիւնն և կը լուանայ վաղուան էլ: Թո՛ղ նոքա մտածեն գորա վերայ, թո՛ղ նոքա իրանք իրանց ասեն, թէ Աստուած թոյլ չի տալ կատակ անել, թէ Նորա անունը—հօւր ծախիչ է, թէ Նորա ողորմութիւնն ի չարք գործ դնելով կամաց կա-

մնաց և՛ զղջման անընդունակ կարող են դառնալ: Թող նորա յիշեն, թէ ինչպէս սարսափելի է այն մարդոց լիճակն, որոնք Աստուծոյ սէրն առիթ և հիմն են գնում իրանց զեղիս կեանքի, թող նորա յիշեն, թէ այգալիսի հաշիւն ամենալաւ ապացոյցն է, որ նորա երբէք հաւատացած չեն, երբէք ճշմարտապէս սիրած չեն և որ կոյր յափշտակութեամբ նորա գնում են գէպի անխուսափելի գատապարտութիւն:

Բայց միթէ մեղաւորների չորագործութիւնը կաղաղ են մեղարգելք լինել աստուածային ողորմութիւնն աւետարանելու. միթէ այն մարդոց կեղծաւորութիւնն, որոնք ճգնում են նրանից օգուտ քաղել, կարող է մեզ ստիպել, որ մենք նրան ծածկենք նոցանիչ, որոնց նա փրկութիւն կը ստայ: Այ, եղբայր, ոչ Համաձայն Աւետարանին մենք կը քարոզենք մարդոց թողութիւն անկեղծ սրտով և անզազար կը կրկնենք նոցա առաջ, թէ Աստուած, ըստ առաքելոյ ասութեան, հաւատարիմ է նրանց արդարացնելու համար: Մենք կասենք այդ մարդոց, որոնք իրանց անկեղծութեամբ արդէն պաշարեալ են գաղտնի անհանգստութեամբ և արամութեամբ, որոնք իտջնգոտ են լինում նրանց առ Աստուած վերագառնարու, մենք կասենք այգալիսներին՝ «Ա, Ա ևս ինչի՞ էք սպասում, Նորա մօտ գնալու համար: Դուք ասում էք, թէ չէք հաւատում ձեր թողութեան. բայց ե՞րբ ուրեմն դուք նրան կը հաւատաք: Ե՞րբ դուք Նորա կարիքը կրկնուք: Ե՞րբ Նա ձեզ աւելի անհրաժեշտ կը լինի: Թէ՛ դուք ձեզ այնքան արդար չէք համարում, բայց միթէ Աստուծմէ հեռու դուք կը գտնէք արդարութիւն: Միթէ սա անսխալականութեան այն լիճակի մէջ է, որ ձեզ թուացնում է և գրկում է ձեզ արիւթիւնից: Միթէ Նա այս բաժանեալ կեանքի ու երկբայութեամբ լի սրտի մէջ է: Արբութիւն, զօրութիւն, յաղթութիւն— ո՛ւր են սոքա եթէ ոչ Տիրոջ գոգում, Տիրոջ, որոյ առաջ մեղանշել էք: Գնացէք Նորա մօտ, հաւատացէք Նորա սիրոյն, որանով ներշնչուեցէք ու լցուեցէք, իսկ եթէ ձեզ վարհուրեցնում է և արգելում զատաւորանի գաղափարը, յիշեցէք երջանկայիշատակ Սփոստինոսի հետեւեալ խօսքերը. «Եթէ դու կամեում ես փախել Աստուծոյ բարկութիւնից, ընկիր Նորա գոգը»:

«Եւ գուք սուրբ էք»... Երբ Յիսուս այս խօսքերն արտասանեց՝ խորին տրամուխեան զգացմունք թափանցեց Նորա սիրտը։ «Եւ գուք սուրբ էք»—տառամէ նա և տեղադրում։ «այլ ոչ ամենեքին»։ Այնտեղ էր և Յուզա Խաղարիստային։

Այսպէս այս վերջին հրաժարման և որսի զեղման ժամին, երբ մարգու Արգին, կարօտ հասակաւթեան, իւրացիների հաղորդութեամբ պատրաստուում էր այդ սղբալի գիշերուան պատերազմի համար—Նա ստիպուած էր տանել մասնի ներկայութեան։ Բարձրագոյն սպարմածութեան յայանութեան հետ երևեցաւ և չարութեան սգին իւր ամենազղուելի և ամենատեղի կերպարանքով։ Յուզան էլ այստեղ էր։

Գիտէք ինչ իրատ եմ հանում ես որոնից։ Աս յաճախ հանդիպել եմ այնպիսի քրիստոնեաների, որոնք տառանում էին հաւատի մէջ և գրեթէ հասել անսասածութեան, շնորհիւ գայթակցութեանց, խռովութեանց և հերձաւորների, որոնք ու եկեղեցուն վիշտ են արտաճուում։ Աթէ նրանց լսելու լինենք, կերելի որ Աստուած այլ ևս իմաստ չէ տանում իւր գիտաւորութեանց կատարման, որովհետեւ թող է տալիս չարին այնպիսի յաղթանակներ տանելու։ «Վ՛ի մեզ կը վերադարձնէ նախկին օրերի եկեղեցին» ազազակում են նոքա։ Նախկին օրերի եկեղեցի։ Բայց ո՞ւր հարկ է նրան որոնել։ Անշուշտ ոչ եկեղեցական յեղափոխութեան (Գերմանիայում) օրերում, որովհետեւ գուք գիտէք, թէ որպիսի զարհուրելի արատերազմ և օրպիսի խռովութիւնք պաշարած էին նրան այն ժամանակի և ոչ էլ անշուշտ միջին դարերում։ Կամ գուցէ՞ նրան հարկ է որոնել առաքեալների ժամանակներում։ Բայց այդ ժամանակի եկեղեցու վերայ, իբրեւ իւր անգամներով սուրբ եկեղեցւոյ գաղափարի վերայ նայելու համար, հարկաւոր է ջնջել Պօղոս առաքեալի բոլոր թզմերն և մոռանալ բոլոր հերձաւորներն ու գայթակցութիւններն, որոնք կրճում ու գիշատում էին նորա սիրտը։ Գուցէ՞ հարկաւոր է աւելի առաջ երթալ բարի է։ Ահա ձեր առաջն է եկեղեցին այն կերպարանքով, ինչպէս հիմնեց նրան Յիսուս Քրիստոս, եկեղեցին, որ կազմուած էր Նոյն իսկ իրան Յիսուսի բնորած և կոչած առաքեալներից։

մի խօսքով վերնայտրկի եկեղեցին, և ի՞նչ, այնտեղ էր և՛ Յուզան, Յուզան՝ տառներկութեներից մէկը: Բայց և այնպէս այնտեղ էր և ինքն Քրիստոս և Նորահետ միասին աշխարհի փրկութիւնն, ստրուգան, յաղթութիւնը: Ի՞նչ իրաւունքով դուք յուսահատուած էք ժամանակակից եկեղեցու վերաբերութեամբ: Ի՞նչ իրաւունքով պնդում էք, թէ՛ Նորահալստի թողել է նրան:

Ահա իմ՝ երկրորդ խորհրդածութիւնս: Այնտեղ էր Յուզան: Արդեօք խորհրդածել էք դուք երբ և իցէ այն մասին, թէ՛ Յիսուս Քրիստոս Յուզայի տուած ծանր է իջել, որ Յիսուս Քրիստոս Յուզայի ոտներն է լուացել:

Այսպիսի տեսարանի տուած տկամնայ մարդուս միտքը կը խառնուի և տկամնայ կազազակետ. Այդ արդէն չափազանց է, չափազանց: Ա՛հ, մեր սիրտը շատ նեղ է, նա անընդունաւ է հասկանալու աստուածային սրբութեան չափը: Յիսուս Քրիստոս մինչև այգտեղ խոնարհեցաւ: Նա գցեց մտանչի վերայ վերջին հայեացք, վերջին անգամ՝ մեռնել ինկրի կոշտ մահ տրու և իւր անմեղ ձեռքերով լուաց նորա տոները:

Եղբայրք, Յիսուս մեզ օրինակ թողեց: Մենք կոշտած ենք բարի անելու ամենքին, ոչ միայն նոցա, այլ մեզ սիրում են, այլ և նոցա, այլ մեզ ստում են, ոչ միայն նոցա, որոնց մենք սիրում ենք համակրութեան զգացմամբ, այլ և նոցա, այլ մեզ հաճոյսկան չեն, ստելի են: Ինչպէս ծանր է այս պարտականութիւնը մեզ համար և սրտիս դժգոհութեամբ կատարում ենք նրան: Երբ խօսք է լինում աղքատներին օգնելու մասին—մեզ համար բաւական է, որ նկատենք նոցա մէջ որեւէ յանցանք ստորութիւն, որեւէ խորամանկութիւն կամ ստութիւն, որպէս զի հրժարուինք մեր պարտքը կատարելուց: Մենք մինչև անգամ չենք կամենում ընդունել, որ չափազանց աղքատութիւնը ստորացնում է հոգին, որ նա տանում է գէպի ծանր փորձութիւններ և որ մենք էլ անձնատուր կը լինէինք նրանց, եթէ ենթարկուէինք փորձի: Մենք կամենում ենք ունենալ գաղափարական աղքատներ, որոնց չքուստութիւնը չը նուազեցնէր ոչ նոցա հոգու մեծութիւնը, ոչ համըմանց ազնուութիւնն, որպէս զի կարողանայինք մենք էլ

Նրանց օգնել: Ի շնորհս մեր փափկասիրութեան մենք զգուսում ենք ձեռք մերձեցնել բարոյական վերքերին և այսպէս առանց ցաւակցութիւնոն արտաքսում ենք աղքատներին խիտ և դառն խօսքերով: Այլ եղբարք, փարիսեցի չը լինելու համար—մարտաւորի հետ յարաբերութիւն ունենալին զողալը միթէ փարիսեցութիւն չէ—օրինակ տունենք մեր Փրկիչի, որ ծաւնր իջաւ Յուդայի առաջ:

Եւ նա էր Սուբբն ու Արդարն, որոյ հագին ազատ էր չարիքից, իսկ մենք... մեզնից իւրաքանչիւրս ունի իւր պատմութիւնը, վատ հակամիտութեանց, ցանկութեանց և գաղտնի կրքերի պատմութիւնը: Մեր օգնութեան կարօտ աղքատների և մեր մէջ տարբերութիւնն ատօրձաններն են և ոչ մեր էութիւնը: Բայի դրանից մենք նոցա կողմից շատ հազիւ հանդիպում ենք չար և դառն մասնութեան ու անհաստատմութեան: Մենք էլ կարող էինք նոցա նման լինել միայն Աստուած պահպանեց մեզ դրանից—այս է բոլոր տարբերութիւնը—: Յիսուս մարմնացած սրբութիւն էր, իսկ Յուդան... Յուդան Յուդա էր:

Մենք երբ կը վարժուենք սիրել, երբ մենք գիտած ու սղորմած կը լինենք նրանց, որոնք հեղ են, համբերող և յուսացող: Երբ մենք Աստուծոյ շնորհիւ միայն գոյութիւն ունեցողներս կը սպաւորենք մեր յիշողութեան մէջ, որ Տէրն, որին մենք ծառայում ենք, լուաց Յուդայի ոտները:

Յիսուս աշակերտների տաները լուսնայից յետոյ գտնաւորով գէպի նորա առաջ. «Դուք կոչէք զիս Վարդապետ և Տէր, և բարուք ասէք, քանզի եմ իսկ»: Եղբարք, սոյ չէ զգում թէ այս խօսքերի մէջ որքան աստուածային զօրութիւն և իշխանութիւն կայ, ով չէ տեսնում նոցա վերայ մեծութեան կնիքն, որ ոչ մի ճարտարախօս չէ կարող սրտայայտել—այդպիսին չի հասկանալ թէ ինչ է գեղեցկութիւնն, ինչ է մեծութիւնն ու յսեմութիւնը. «Դուք կոչէք զիս Վարդապետ և Տէր... Աւրեմն եթէ ես, Տէրս ու Վարդապետս, լուացի ձեր տաները, դուք էլ պէտք է լուանայք միմեանց տաները»:

Անցան տարիներ, փոխուեցան սափորութիւնը, բայց խրատական օրինակը կանգնած է մեր առաջ, ցոյց տալով մեզ թէ իսկական

մեծութեան կարելի է հասնել միայն սրտացաւ խոնարհութեամբ։
 Խոնարհութիւն... Որքան հեշտ է արտասանուում այս խօսքն և
 որպիսի գեղարուածութեամբ է նա իրագործուում։ որքան գեղար է
 մերժել ունայն փառքը, փառասիրական ցնորքները և այն ամենն,
 ուր մեծ է մարդոց աչքում, իսկ փոքր և աննշան Աստուծոյ առաջ,
 և ընտրել իւր համար այլ մասն և բաժին, գուցէ անձնուրացու-
 թեան և զոհաբերութեան բաժինն։ Որպիսի Զանք ու ճիգն, որպիսի
 յաղթանակ և ինչպէս այս ամենն աստիճալայ է անում և վերջովում
 մեր առօրեայ մտածողութիւնները։ Այո, մեր երեւակայութիւնը
 յաղթանակէ կարող է ձգտել դէպի այդ գաղափարը, բայց նրան
 իրագործել, նորա ցոյց տուած ճանապարհով առաջ երթալ և նորա
 մէջ տեսնել իւր կոչումն ու երջանկութիւնը—այդ հրաշք է, որ
 գործ գնել անհնարին է մարդկային զօրութեան համար և իրագործելի
 ու հնարաւոր միայն Աստուծոյ։ Տէր, իրագործիր այն, Ո՛վ ամենակա-
 րող Աստուած, իրականացրո՛ւ այդ գաղափարը մեր սրտերի մէջ
 և լուսաւորիր հպարտութիւնից կուրացած մեր աչքերը խոնարհ
 սղորմածութեան մարդր և Աստուածային լուսով։

Բ է Բ Ե Ե

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ.

ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆ.

Գերդատտանն ամենալի աւ ընդարձակուելալ դառնում է ազգ, իսկ երբ ազգը ոտանում է իրաւաբանական հասարակութեան կերպորանք և ենթարկուում է իրաւատական կարգի, որ որոշուում է իշխանութեան և հարստակների մէջ եղած յարաբերութեամբ, հանդէս է գալիս պէտք-նշ (թագաւորութիւնը): Մինչդեռ գերդատտանը ներկայացնում է մեզ սիրոյ և յարգանաց թագաւորութիւն, ընդհակառակն պետութիւնը ներկայանում է մեզ իբրև իրաւունքի և արդարութեան թագաւորութիւն, ուր անհատական համակրութիւնք, որոնք գերդատտանի մէջ նշանակութիւն ունին, կորցնում են իրանց կշիռն և ուր անհատներն ունին նշանակութիւն միայն իբրև անձինք, որոց ազատութիւնն ենթարկուում է պետութեան ընդհանուր օրէնքին: Իրաւունքը մարդկային կամքի համար օրէնքով որոշուած չափն ու սահմանն է. իսկ արդարութիւնն իմաստութեամբ որոշուած կանոնաւորող և կարգադրող գօրութիւն է, որ պահպանում է և պաշտպանում իւր կարգը մարդկային կամայականութեան և հաճոյից դէմ: Աստի և ոչ միայն օրէնսդրական, այլ և դատատանի ու հասուցման բնաւորութիւն ունի: Բայց պետութիւնը միայն պէտք-նշ արդարութեան ապարէզ է: Նորա հրամաններն անշուշտ և անմիջապէս բարոյական չեն: Նա ոչ միայն ատում է «պէտք է» այլ և «դու պարտական ես» ու կարող է «ստիպել», որ նորա օրէնքները կատարուին: Թէև նորա օրէնքները կարող են և՛ չը կատարուել ու խախտուել, բայց իշխանն (իշխանութիւնը) «ոչ վայրապար ամեր» է սուսեր ընդ մէջ (Հռոմ: Ժ. Գ. 4), նա պատժում է օրինազանցութեան համար: Պետութիւնը, մարդկային գիւտ, կարգադրու-

թիւն չէ, այլ առատութեամբ չափաւորութիւն է (քանզի ոչ աւատեք է իշխանութիւն, եթէ ոչ յԱստուծոյ հաւովմ: ԺԳ. 1). բայց սրանով չէ մերժուում ու ջրուում այն գաղափարն, որ նա՝ պետութիւնն է միևնոյն ժամանակ և մարդկային հաստատութիւն (առ. Պետր. Բ. 13), որովհետեւ այդ առատութեամբ չափաւորութեան պահպանութիւնն ու իրաւսրծումն երկարատեւ պատմական զարգացման ազգմամբ յանձն է եղած մեղաւոր մարդոց:

Պետութիւնը մարդկային հաստատութիւն է էլի այն պատճառով, որ նորա հիմնարկութիւնը առատութեամբ չէ: Բայց խորացելի առատութեամբ պետական պետութիւնից, որ բացառապէս խորացելի ազգի համար էր նշանակած— ոչ մի պետութիւն չէ կարող իւր սկիզբնաւորութիւնը ժամանակի մէջ վերաբերել Աստուծոյ ներգործութեան: Առաջին պետութեանց ծագումն ըստ մեծի մասին անհետանում է ժամանակի խառնուրդի մէջ և ինչ էլ որ կարող ենք խնայապաշտարկայի վերաբերմամբ, ցոյց է տալիս մեզ, որ հակառակ քրիստոնէական եկեղեցւոյ, որոյ սկիզբն կոտորեալ է և սուրբ— պետութիւնը ծագած են անկատար սկիզբներից: Ամենից աւելի հաւանականն այն գաղափարն է, թէ պետութեան կազմութիւնը ծագումն առած է գերպատասանից, նահապետական վիճակից, այն է, որ մի որեւէ անհատ—անձն, որ առնէր ամենամեծ հեղինակութիւնը գերպատասանի մէջ, այսինքն նորա գլուխն էր, իւր անձնական յատկութիւններով ու առաւելութիւններով շատերի զարմանքն և հաւատարմութիւնը գրաւեց. ուստի և իւր հեղինակութիւնը տարածեց ամբողջ ցեղի, ապա մի քանի ցեղերի վերայ, որոնք ապագայում միանալով կազմեցին մի ազգ: Բայց պատմութիւնն առաջանում է մեզ, որ պետութիւնը ծագած են և ոչ մի անձի հեղինակութեամբ, այլ մի քանի գերպատասանների գլխավորների միութեամբ, ազատ անկախ և առաւելութիւնը ունեցող մարդոց միութեամբ, որոնք միմեանց հետ գաղն են կապում փոխադարձ պաշտպանութեան համար. սորա շօշափելի օրինակը կազմում է խառնաշառի գաղթականութիւնը միջին դարերում: Բայց սա էլ չէ հաստատում այն գաղափարը թէ պետութիւնը միայն ընկերական դաշնադրութեամբ կազմւում են: Այսպէս երբ

մենք հետազոտում ենք պետութեանց ծագումն, մեր առաջ հանդէս են գալիս թէ միտպետական և թէ հանրապետական սկզբունքները: Բայց և այնպէս միաստատականը նախնականն է և ամենահինը, իսկ հանրապետականը—աճանցական է և իբրև հակապատկեր առաջինի:

Բայց յայտնանէ պատմութիւնը ցոյց է տալիս մեզ, որ պետութիւնք ոչ միայն անկատար, այլ և յանցաւոր ծագումն ունեցե՞լ են: Ս. Գրքից ականու՞մ ենք, որ առաջին պետութիւնը հիմնուեցաւ յափշտակութեամբ և բռնութեամբ (Ծննդ. ժ. 8—10): Ներքովթ առաջին միտպեան էր երկրիս երեսին (նա սկսաւ լինել սկսց ի վերայ երկրի): Նա հզօր որսորդ էր և նորա իշխանութեան սկիզբն Բաբելոնումն եղաւ: Ներքովթ խօսքը նշանակում է «ապտամբութիւն անենք» (այն է ապտամբութիւն Տիրոջ դէմ հիմնելով սեպհական թագաւորութիւն) և հաւանական է, որ այս անունը նրան տուին նորա, ոչք զգուած էին նորա բռնութիւններից: Արք նա կոչուում է հզօր որսորդ, յայտնի բան է այս խօսքը պէտք է նախ և առաջ հատկացուի իսկական մօքոսի բայց կարելի է ինչպէս Հերդերն առաջին անգամ՝ տապ, փոխաբերական մօքոս և ո հասկանալ որսորդ խօսքն, այն է որսորդ մարդկան, որ թէ խորամանկութեամբ և թէ բռնութեամբ մօքոսից իւր ձեռքը գցեց, և տարկացրեց: Աիջին գտերի տատաւածութիւնների մեծամասնութեան կարծիքն ու հայեաղքն էր, որ պետութեանց ծագումն բայցառապէս վերաբերելի է բուռն և զօրեղ անձանց, աշխարհակալների, «տղա-տամբների», որոնք բռնաւորներ գարձան, ներկայ ժամանակումն էլ շատ պապականներ նոյն հայեաղքն ունին և սրանից եզրա-կացնում են, որ պապը միշտ պէտք է հանդէս գայ իբրև ազգերի պաշտպան բռնաւորների դէմ որոնք բուռն պի՞ն ուզում են իրաւունքի տեղ գնել: Բայց ինչպէս պատմութիւնը ցոյց է տալիս աշխարհակալութիւնն ու բռնութիւնը պետութեանց հիմնարկու-թեան միակ ճանապարհն ու միջոցները չեն, թէև շատ պետա-կան կառավարութեանց բնորոշ յատկութիւնքը Ներքովթ տկամք են՝ այն է յեղափոխութիւնն և բռնութիւնն:

Թէև պետութեան չէ կարելի անմիջապէս աստուածային ծագումն

վերաբերել, բայց և այնպէս նա իւր ներքին էութեամբ աստուածային հաստատութիւն է: Նա հիմնուած է ներքին անհրաժեշտութեան վերայ, գաղափարի վերայ, որ ոչ մի իշխանութիւն չէր կարող ունենալ մարդկային կամքի վերայ, եթէ նորա մէջ չը ճանաչուէր չըխտառութեամբ աստուածային որոշումն — սա ճշմարտութիւն է, որ աւելի կամ սրտիս ճանաչում ու խոստովանում էին և հեթանոսք, որովհետեւ սոցա մէջ էլ հնազանդութիւնը պետութեան օրինաց անխզելի կերպով կապուած էր հաւատոյ հետ ու հովանաւոր և գաղութար աստուածները: Ըստ որում պետութիւնն աստուածային հաստատութիւն է. ուստի և նորա ծագումն ու գոյութիւնն էլ, չընայելով մարդոց յանցաւորութեան, հիմնուած են աստուածային որոշման վերայ: Արովհետեւ որպէս զի պետութիւնը կարող լինի կազմակերպուել ու որոշ ժամանակամիջոցում գոյութիւն ունենալ — սորա համար կարեւոր են շատ բազմաոտեսակ միաբանութեամբ գործող ոյժեր և հանգամանքներ, որոնք միայն մարդկային կամքից կախուած չեն:

Պետութիւնն իբրեւ աստուածային հաստատութիւն երկրիս վերայ, ամենից առաջ մասնացոյց է լինում մեղքի, կամայականութեան, բռնութեանց և եղեւնագործութեանց վերայ, որոց գէւմ նա կամենում է պատ ու պատնէշ կանգնել: Ծննդոց զբում կարգում ենք, որ երբ Տէր Աստուած ջրհեղեղից յետ դաշն կռեց Նոյի հետ, ի միջի այլոց Նա տուեց հետեւեալ պատուիրանը. «Արհիւ զարիւն մարդոց, փոխանակ արեան նորա հեղցի արիւն նորադի ի պատկեր Աստուծոյ արարի ես զմարդն (Ծննդ. Թ. 6): Մեզ յայտնի այս ամենահին իրաւաբանական որոշման մէջ, որ իբրեւ աստուածային պատուիրան արտայայտած է, մենք գտնում ենք պետութեան տարրը նախապետական վիճակի մէջ: Յայտնի բան է, այս որոշումն բնդհանրապէս միայն այն միտքն է յայտնաւն որ «մարդ» պէտք է պատժէ մարդասպանին. բայց որովհետեւ այստեղ խօսքը սպանածի ազգակիանոց մասնաւոր վրէժխնդրութեան վերայ չէ, ուստի և պարզապէս վերաբերելի է այն բարձրագոյն իշխանութեան, իբրեւ այնպիսի մի գործարանի, որոյ միջնորդութեամբ պէտք է պահպանուի ու պաշտպանուի արդարութիւնը: Ջրհեղեղից

յեա իսկոյն Աստուած հաստատեց բնութեան կարգը ցանքի ու հնձի, ցրտի ու շոքի, օրուայ և գիշերուայ վերաբերմամբ և այսպէս յայտնեց իւր խոտտումն, թէ բնութեան կարգը կը պահպանուի քանի որ կայ երկիրս, քանի որ ներկայ տիեզերական գոտակարգութեան շրջանառութիւնը շարունակուում է: Արեւնայն ժամանակ Աստուած սրտում է և իրաւաբանական կարգը մարդկային սեռի պահպանութեան համար: Հախնի աստուածաբաններն իրաւամբ Աստուածաշնչի այս հաստատմէ մէջ տեսնում էին եթէ ոչ պետութեան գէթ բարձրագոյն իշխանութեան հաստատութիւնը: Արտիշեան եթէ Աստուած տուեց մարդուն իշխանութիւն կեանքի ու մահուան վերայ, անտարակցոյ հա տուեց իշխանութիւն և աւելի պակաս կշիռ ունեցող աւարկաների վերայ և հորա կամքն այն է, որ մարդկային գործերն ենթարկուին յայտնի անձանց իշխանութեան, որոնք իրաւունք պիտի ունենան յանցաւորներին պատժելու: Բարձրագոյն իշխանութեան այս պարտաւորութիւնը շատ նշանաւոր և ծանրակշիռ է և նորա վերայ հարկ է աւանդնապէս պնդել մանաւանդ ներկայումս, երբ թաւաժաղ և կրօնին օտար մարդասիրութիւնն չափազանց հակամէտ է նրան չը ճանաչելու և զանցառութեան տալու, որովհետեւ ներկայումս արտայայտուում է պահանջ, որ պետութիւնը անձանց հաճոյքը կատարէ և հոգայ նոյս երջանկութեան վերայ, ուստի և սպասէ նրանց ամեն փոքր ի շատէ սեղմոյ, գտաղ կապերից: Բայց մենք չենք կորսոյ բարձրագոյն իշխանութեան միայն պատժող գործողութեանց վերայ կանգ առնել, որովհետեւ պետութիւնն աւելի բնագարձով նշանակութիւն և կոչումն ունի, քան յանցաւոր գործողութեանց սահման գնելը, գործողութեանց, որոնք անտարակոյս անհնարաւոր կանէին բնկերական — հասարակական կեանքն, եթէ նորա գիմադրութիւն չը գտնէին բանականութեան ոչ միայն մոտաւոր ուժի կողմից, այլ և նոյն իսկ ֆիզիքական աւժով զինաւորուած բանականութեան կողմից: Բայց պետութեան նշանակութիւնն ու պարտքը չեն սահմանափակուում միայն յանցանքների աւազն առնելով ու նրանց պատժելով, այլ նորա պարտաւորութիւնն է և կորկազրող ու կանոնաւորող արգարութիւնն,

որ ամեն եղանակով ընկերական հասարակութեան ամեն յարաբերութեանց մէջ պէտք է իրականացնէ՝ «*Suum cuique*»-ի (իւրաքանիւր ումեք զիւրն) գաղափարը։ Պետութիւնը բախնդարկում է իւր մէջ ազգի ամբողջ կեանքը, սորա բոլոր ձգտումներով ու նպատակներով, որոնց հիմն է Աստուծոյ մարգարէ համար սրբաժ նշանակութիւնն, ուրեմն պետութեան հոգածութեան առարկայ են ձեռագործութիւնն, արհեստը, գիտութիւնն և մինչև անգամ եկեղեցին, պետութիւնն իրաւանց սահմանի մէջ ոչ միայն հովանաւորում է այս բոլոր կենսական պայմաններին, այցա յարաբերութեանց մէջ միմեանց հետ, այլ և իմաստութեամբ հոգում է վերջիչեալ բազմազան պայմանների վերայ և նպատաւում է նոցա զարգացման, որքան կտրելի է հասանել այս նպատակին արտաքին հաստատութեանց միջնորդութեամբ։ Յայտնի բան է ներկայ միակալունի—անհատական տեսութիւնը, որ ընդ նմին զաւրկ է կրօնական հիմքից, պետութեան պարտականութիւնն ու խնդիրը սահմանափակում է նրանով, որ նա ապահովէ անհատների սեպհականութիւնն ու անձնական ազատութիւնն, նոյնպէս և նոցա փոխադարձ յարաբերութիւնը, բոլոր այդ տեսութիւնը այս դէպքում մասնացոյց է լինում միայն, այն ևս թերի կերպով, այն պարագայի վերայ, որ բարեկարգ հասարակական կեանքի մէջ ամենանհրաժեշտն է։ Բարբալին իրաւացի է, որ սեպհականութիւնն և անձնական ազատութիւնն անբաժանելի են միմեանցից, իբրև ընկերականութեան առաջին ստորինք։ Անշուշտ առանց սեպհականութեան չէ լինում անձնական ազատութիւն։ Բոլոր սրտհետեւ առանձին անձնաւորութիւնը չէ կազմում միայն նպատակ ինքն իւր համար և է անգամ մեծ ամբողջի էլ, ուստի և սեպհականութեան վերայ էլ չը պէտք է նոյեւ իբրև ըսկ մասնաւոր սեպհականութեան վերայ, մինչև անգամ մասնաւոր սեպհականութիւնն ունի իւր ընկերական-հասարակական կալմն, որով պէտք է նորա վերայ նոյեւ իբրև մի առարկայի վերայ, որ պատկանելիս լինէր ամբողջ հասարակութեան սեպհականութեանը։ Զարօրինակ այս արտայայտուում է պատերազմի ժամանակ, երբ մի երկիր պաշտպանուում է թշնամու դէմ և երբ պաշտպանում են

ոչ թէ այս կամ այն անհատական կալուածներն, այլ բոլոր երկիրն, որ ստատկանում է ազգին, որ այն իւր նախնիքներից ժառանգել է: Կրտսեանքի գաղափարն միայն այն ժամանակ հասնում է իւր կատարելութեան, երբ պետութիւնը չէ բաւականանում իւր վերայ առնելով անհատների իրաւանց հովանաւորումն, այլ հոգում է և հասարակութեան իրաւանց վերայ, հասարակական ինքիւնների վերայ, ուրեմն ուշք է դարձնում նոցա հետ կապուած պարագաների ու հաստատութեանց վերայ և ընդ նմին նա՛ պետութիւնը ոչ միայն նրանց պաշտպանում է, այլ և նպաստում է և օգնում նոցա զարգացման և հէնց որանով նա երևում է իբրեւ արգարութիւն, որ պաշտպանողն է ամբողջ հասարակութեան: Անտարակոյ պետութիւնն ինքը չը պէտք է իրագործէ այդ խնդիրներն ու նպատակները—այլապէս նա իւր սահմաններն անցած կը լինէր, զորօրինակ նա չը պէտք է խառնուի արհեստի կամ գիտութեան և կամ եկեղեցւոյ ներքին յարաբերութեանց մէջ, բայց պէտք է թոյլ տայ, որ այդ տռանձին ուժերը հետեւն իրանց սեպչական բնութեան և օրէնքներին, բայց նա պէտք է մատակարարէ բոլոր արտաքին պայմաններն, որպէս զի այդ ոյժերն իրանց կողմից կարողանան հասնել իրանց զարգացման և միւս կողմից—միասին իրագործեն ամբողջի ինքիւրը—գործը: Այս ինքիւրն ընդհանուր մարդկութեան գործողութեան բազմակողմանի արտայայտութիւնն է, իւրաքանչիւր ազգի անհատականութեան կերպարանքի ներքոյ:

Պետութիւնն, իբրեւ արտաքին արգարութեան ասպարէզ երկրիս վերայ, ունի բարոյական և ֆիզիքական կողմեր: Նորա ֆիզիքական կողմն է իշխանութիւնը: Պետութիւնն առանց իշխանութեան անմիտ անբովանդակ բան է և ի վաղուց հետէ պետութիւնք ձգտած են իրանց իշխանութիւնն ընդարձակելու: Բայց պետութիւնն իւր գաղափարին մերձեցնում է միայն այն չափով, ինչ չափով որ նորա իշխանութեան գործադրութեան արտայայտիչք լինում են իրաւունքն ու արգարութիւնն և հէնց սորա վերայ է հիմնուում պետութեան մէջ իսկական հեղինակութիւնը: Այս է պետութեան բարոյական կողմն, որովհետեւ արտաքին արգարութիւնն էլ բարո-

յրաւիան սկզբունքի արտայայտիչն է: Արտաքին արդարութեան հիմքը ներքինի մէջ է և արտաքին գործողութիւնը զուրկ են լինում ազեւորիչ սկզբունքից, եթէ նոքա չեն ծագում հոգեւոյ ներքին արամագրութիւնից: Կառավարութեան և հաստատկների մէջ բոլոր յարաբերութիւնը պէտք է հիմնուած լինեն փոխադարձ փոխահո-
թեան և հաւատարմութեան վերայ: ստիպողական օրէնքներն, որոնք հակառակ են մեծամասնութեան տիրապետող արամագրութեան, արմատ չեն գցում: Առանց բարոյական հիման, որոյ վերջին նեցուկը կրօնն է, իշխանութիւնն անշուշտ չարագործութեան առարկայ կը դառնայ և կրնկնի անմարութ ձեւերի մէջ:

ԱՂԳԱՅԻՆ ՊԵՏԱԻԹԻՒՆ.

Պետութեան գաղափարի հետ կապուած են ազգի և երկրի գա-
ղափարները, նա միացած ազգի և երկրի հետ կապում է թագաւո-
րութիւն, այս խօսքի քաղաքական նշանակութեամբ: Ազգը բնու-
թիւնից որոշուած անհատական հասարակական գործարան է, հա-
տարակական մարմին, որ իբրեւ առանձին անգամ ինքն էլ պատկա-
նում է ընդհանուր մարդկային սեռին և ներկայացնում է ամբողջ
մարդկութիւնը փոքր դիրքով: Ազգային կեանք, այս խօսքի բուն
աւելիմի մտքով, չէ կարող գոյութիւն ունենալ, երբ ազգը թափա-
ւում է, ինչպէս զորօրինակ ազգերի տեղափոխութեան ժամանա-
կաշրջանում կամ երբ խորայէլը թափաւում էր անապատում, այլ
ազգային կեանք լինում է միայն մի երկրում, ուր ազգը հաստատուն
բնակութիւն ունի, մի երկրում, որ որոշ տահմաններ ունի, որոյ մէջ
ազգն ունի իւր սրբատեղիք (սեզանք) և բնաանի օծախ: Այսպիսի
ազգի և երկրի մէջ կայ և զարգանում է ժամանակի ընթացքում
փոխադարձ յարաբերութիւն և կապ, ուս նորանումն է, որ երկի-
րը մշակութեամբ շատ վերաբերմամբ ստանում է ազգային առանձ-
նայատկութեանց կնիքն և փոխադարձաբար—ազգային յատկու-
թիւնը և ազգային զարգացումն ենթարկւում են բնական հան-
գամանաց ազդեցութեան, որոնք առանձնապէս արտադրւում են

ազգային առատութեալիստան զրոյցների և ազգային բանաստեղծութեան մէջ, սորա շարժառիթների ու ձևերի մէջ: Ազգային առանձնայատկութիւնը անմիջապէս երևում են ոչ միայն դէմքի գծագրութեան մէջ (ինչպէս զորօրինակ հրէաների մէջ), այլ աւելի ևս լեզուի բարբառի մէջ: Աւր միայն մենք հանդիպում ենք օտար լեզուով խօսող մարդոց, այդ կը նշանակէ հանդիպում ենք օտար ազգերի:

Ազգայնութիւնն, ինչպէս որ բնական հիմն է պետութեան, նայնպէս և ամեն մարդկային, ամեն մասուր ու բարոյական զարգացման անհրաժեշտ պայմանն է: Մարդս առհասարակ իւր նշանակութեան համար զարգանալ կարող է միայն հասարակութեան մէջ. բայց միայն նորա, որանք միեւնոյն ազգայնութեան անդամք են, կարող են անմիջապէս միմեանց հետ հաղորդութիւն ունենալ, կարող են միմեանց հասկանալ ոչ միայն իրանց շահերի ու կարիքների ընդհանուր լինելու պատճառով, այլ աւելի իրանց լեզուի ընդհանրութեան առթիւ—ազգային լեզուի որ փոխադարձ հաղորդութեան և միմեանց թէ ժամանակաւոր մանր և թէ բարձր հոգեւոր հանգամանաց մէջ հասկանալու համար անհրաժեշտ պայմանն է: Միայն խօսքի միջնորդութեամբ մարդոց մէջ կարող են աւելի ունենալ փոխադարձ յարաբերութիւնք. միայն խօսքի միջնորդութեամբ հոգին կարող է հաղորդութիւն ունենալ հոգւոյ հետ, մինչև անգամ՝ Հոգին Սուրբ իւրաքանչիւր ազգի հետ պէտք է սորա սեղանական լեզուով խօսի, որպէս զի հաղորդութիւնն Աստուծոյ և մարդոց մէջ կայանայ,— այս մասին վկայ է Պենտեկոստէի օրն, երբ իւրաքանչիւր ազգ լսում էր տոնարանութիւն իւր սեղանական լեզուով: Աւտի և ազգայնութիւնն ազգի իւրաքանչիւր անհատի համար անհրաժեշտ բարիք է և պէտք է պահպանուի, պաշտպանուի ու զարգանայ:

Բայց որքան էլ մեծ է նշանակութիւնն, որ ապիս ենք ազգայնութեան, այնուամենայնիւ իւրաքանչիւր առանձին ազգ չէ կարող միայն ինքն իրմով բառականանալ, նա կարող է իւր կոչման համար զարգանալ միայն և եթ այլ ազգերի փոխադարձ գործակցութեամբ ու ազդեցութեամբ: Անշուշտ ազգերը սկզբում թշնամարար են վերաբերում միմեանց, ազգային ինքնատիրութիւն, հպարտութիւն

և սնտիտութիւնս ազգային տտելութիւնն ու ազգային պատե-
րազմները շատ հին երևոյթներ են ընդհանուր պատմութեան մէջ,
բայց և այնպէս միեւնոյն ժամանակ ազգերն ունին առ միմեանս
անդիմադրելի ձգտական պիտի: Այս միայն մարմնաւոր, այնպէս
անսահման հիւթական պիտոյքներն ու այն, ինչ որ մարդուս ար-
տարին գոյութիւնն աղնուաղնում ու յարգարում է, ազգերին աւելի
և աւելի կախեալ են անում միմեանցից և նրանց փոխադարձ
յարաբերութեան մէջ են դնում քաղաքակրթութեան և բուսու-
թութեան յաւաքագիծութեան վերաբերմամբ, այլ նրանց միմեանց
հետ համերաշխ են անում և՛ բարձր փեմ շահերն՝ այն է արհեստը,
գիտութիւնը, կրօնն ու եկեղեցին: Աւանաւականութիւնն և ծո-
փագնացութիւնը, տպագրութիւնը, բնական—գիտական գիւտերն,
որոց շնորհիւ ունեցանք երկաթիցիք, շագենաւեր ու հեռագիր,
շատ և շատ նպաստեցին ճիշտագոյն յարաբերութեանց հաստա-
տելութեան, թէ բնական և թէ մտաւորական վերաբերմամբ: Նորա
բոլորեքեան նպաստեցին այն համաշխարհական քաղաքացիութեան,
գաղափարի սարածմանն ու հաստատութեան, որ բոլոր երկրիս ու
մարդկութեան մէջ արմատ գցեց և որ իւր կողմից այն ազգեցու-
թիւնն ունեցաւ, որ զանազան ազգեր ուսանեւին օտար լեզու-
ներ և սրանով ստանում են ընդունակութիւն սեպհականելու
օտարների առանձնայատկութիւնք, բացի սրանից նա՝ համաշխար-
հային քաղաքացիութեան գաղափարը հորթում է ճիշտագոյն իրա-
ւասեանէան յարաբերութեան ճանտարար: Անշուշտ աշխարհաքա-
ղաքացիութեան գաղափարն, որ զօրացող միջազգային հողոր-
դակցութեանց հեռւանք ու սրտուղ է, չը պէտք է ոչնչացնէ կամ
թմրեցնէ սէրն առ հոյրենիք, այլ պէտք է միայն նրան իւր պատ-
շաճաւոր սահմանները ցոյց տայ: Անշուշտ իւրօրոնցիւր առանձին
ազգ պէտք է կտտարէ ինքնագոյութեան և Ինքնահասարակութեան
պարտականութիւնքը, պէտք է պահպանէ և պաշտպանէ Աստուծմէ
իրան շնորհուած առանձնայատկութիւնքը: Նա երբէք ստրկաբար
անձնատուր չը պիտի լինի օտար ազգերին: Բայց միեւնոյն ժամա-
նակ պէտք է ճանաչէ և խոտտոմանի, որ միայն այդ եղանակով
նա չէ կորուր կտտարել իւր բոլոր կոչումն իբրեւ ազգ: Առ այս

Նա ընդունակ է լինում՝ միայն այն ժամանակ, երբ գիտակցաբար պատմութեան ընդհանուր խնդիրներին անձնատուր լինելով՝ մարդկային սեռի մեծ և ընդհանուր նպատակներին ծառայելով հանդերձ, կը ծանալէ իրան ազգերի մեծ գերգոտտանի առանձին անդամ: Պատմութեան խնդիրը—գործը այս կամ այն առանձին ազգին չէ պատկանում, այլ ամբողջ մարդկութեան միացեալ հաստըակաց խնդիր է և կարող է իրագործուել միայն այն ամեն ազգերի միացեալ գործակցութեամբ, որոնք առհասարակ ընդունակ են մասնակցելու պատմական շարժողութեան, այսինքն կոչուած են ներգործական պետական դարգացման համար: Իւրաքանչիւր ազգ—մինչև անգամ՝ ի բնէ աւելի ձիրքերով օժտուած—ունի իւր որոշ սահմանադրութիւնն ու որոշ թերութիւնը: Աստի և ազգերըն իրանց թէ մտաւոր և թէ ֆիզիքական ձիրքերով միշտ միմեանց հետ յարաբերութեան մէջ պիտի լին միմեանց լրացնելու համար: Այն ազգն, որ ոչինչ չէ կամենում ուսանել, ոչինչ չէ կամենում ուրիշներէյ ընդունել, այլ իւր մեծամտութեամբ ու ինքնաբաշականութեամբ միայն ինքն իւր հետ կամենում է յարաբերութիւն ունենալ, իւր մէջ փակուած մնալ, այդպիսի ազգը ժամանակի ընթացքում աւելի և աւելի հեռանում է համամարդկային սկզբունքից: Այլեւս ազգայնութեան մոլեռանդ, պաշտպաններից լսելի են հետեւեալ խօսքերը՝ թէ ազգը չը պէտք է օտար ազգերի ազդեցութեան ենթարկուի, որպէս զի իւր ինքնուրոյնութիւնը չը կորցնէ: Այդ գաղափարին կարելի է պատասխանել այսպէս. ունի արդեօք արժանաւորութիւն և կշիռ այն ինքնուրոյնութիւնն, որ երկնչում է իրան կորցնելու, ուրանալու, օտար ինքնուրոյնութիւնների հետ շփուելու: Եւ թէ իսկական ճշմարիտ ինքնուրոյնութիւնը ձեռք չէ բերուում արդեօք, հէնց փոխադարձ ներգործութեամբ ու ազդեցութեամբ: Որովհետեւ եթէ որեւէ ազգ ուրիշ ազգերի վերաբերմամբ միայն ընդունող ու փոխ առնող է և ոչինչ ուրիշներին հաղորդել, ապա չէ կարող, այդպիսի երեւոյթը մեզ համար բոլորովին անբնական համարելի է:

Վերելը մենք ասացինք, որ ազգայնութիւնը պետութեան հիմն է: Այստեղից ըստ երեւութին կարելի է եզրակացնել, որ ազգ և

պետութիւնս, ազգային և քաղաքական սկզբունքներն իրար լրաց-
 նում են, միմեանցից անբաժան են: Բայց այսպիսի եղրակացու-
 թիւնը չէ հաստատուում չէ արգարանում իրականութեամբ և
 պատմութեամբ, այլ նա պէտք է սահմանափակուի և բարձր հայե-
 ցակէտից: Երականապէս մենք տեսնում ենք յաճախ միեւնոյն պե-
 տութեան մէջ զանազան ազգութիւններ, իսկ միւս կողմից զանա-
 զան պետութիւնք միեւնոյն ազգայնութեամբ: Երբի այսպիսի լի-
 ճակի վերայ կարելի է նայել իբրև մի անընտանի իրաւութեան
 վերայ, կարելի է ջանալ բաժանելու միմեանցից տարբեր տարրերն
 և միացնելու միաստեանները: Բայց և այնպէս այն վիճակը բոլո-
 րովին վերցնել, ջնջել անկարելի է և այս հէնց այն պատճառով
 էլ որ իւրաքանչիւր տւանձին ազգի վերայ հարկ է նայել ոչ թէ
 միայն իբրև մի նպատակի վերայ իւր համար, այլ և իբրև մեծ
 տնտեսական տարրի տմբողջ գերգաղտնի անդամի վերայ
 էլ: Պետական կեանքն ու յարաբերութիւնք հիմնուած չեն միայն
 ազգայնութեան վերայ, նոքա պայմանաւորուում են նոյնպէս և
 իշխանութեան յարաբերութիւններով և զանազան շահերի հա-
 շիւներով ու պայմաններով: Աւանձին ազգն՝ տմբողջ մարդկու-
 թեան հետ շարժում է և մասնակցում է ընդհանուր պատմու-
 թեան գործունէութեան մէջ, որ անստորակոյս միշտ արգարու-
 թեան հանդէս չէ և յաճախ պահանջում է ազգային զոհեր:
 Քաղաքական խառնաշփոթութեանց ու խճճմանց պատճառով շատ
 պետութեանց մէջ գոտանուում են զանազան ազգութիւնք: Եւ
 այսպիսի խառնուածքի վերայ չը պէտք է միշտ բացառապէս իբրև
 մի չարիքի վերայ նայել իբրև մի օրհասական անհրաժեշտութեան
 վերայ: Այն և աշխարհնէր սրանք կազմում են բնական անցք մի
 երկրից գէպի միւսը—աշխարհների, ուր զանազան ազգութիւնք
 հանդիպում են միմեանց և միանում՝ միմեանց հետ թէ բարուց
 և թէ լեզուի վերաբերմամբ: Այս թէպէտ մի պետութեան մէջ
 միայն ազգայնութեանց տարբերութիւնն կարող է առիթ տալ
 զանազան ընդհարմանց և կռուի, որ գուցէ և բաժանման ու
 անջատման տեղիք տալ կարողանայ. բայց և այսպիսի ազգայնու-
 թիւնք անգամ կարող են նպաստել միմեանց զարգացման և զօրա-

նորուն, եթէ նորա յընթացս իրանց երկարատեւ միացեալ պատմութեան, ընդհանուր փորձութիւններով, ընդհանուր ուրախութեամբ և վշտերով աւելի և աւելի սերտութեամբ կապուում են միմեանց հետ: Ապագայում նորա կարող են իւրաքանչիւրն առանձնապէս ներկայացնել ամբողջի անստեղծութեան մէջ *Տիւալգայն-Ֆէան* գաղափարն և այդպէս նպատակել մարդասիրութեան ընդհանուր զարգացման, իբրև հակադասութիւն միակողմանի ինքն իւր մէջ փակուած ազգային ուղղութեան: Այլ թէ ներկայումս կշիւ ստացել է միակողմանի քաղաքականութիւնն, որ կամենում է առանձին պետութեանց սահմաններն սրուել բացառապէս միայն ազգայնութիւններով, դորա բացատրութիւնը սրանելու է անցեալ ժամանակի բնութարութեան մէջ, երբ անապրերութեամբ վերաբերուում էին պէսի ազգայնութիւնն և երբ քաղաքական իշխանաւորներն ազգերին ներկայացնում էին իրանց իբրև միայն զանազան բաղմութիւնք, որոնց վերայ կարելի էր նայել իբրև քառակուսի մզն կազմող տարածութեան, որոշ հարկատու կամ պատերազմական պիտի ունեցող աւարականների վերայ և որոնցից ըստ այսմ հեշտութեամբ կարելի էր նպատակայարմարութեան համեմատ բաժանումը կամ միաւորութեամբ ձուլել նոր պետական շեղջադատ կամ դանդաղ: Բայց որոնից ազգային միակողմանի քաղաքականութիւնը իւր բացատրութիւնը գտնում է հասարակ Աւստրիի վարմունքի մէջ, ազգայնութեանց վերաբերմամբ, նա կամենում էր *Տիւալգայն* (Վրանսիական ազգը) անել քաղաքակրթութեան գաղափար—ներկայացուցիչ այլ ազգայնութեանց համար, որոնց առանձնացատկութիւնքն արհամարհում էր, վիրաւորում և օտնակոխ անում և այդպէս խռովեց ու զինաւորեց իւր պէմ ազգերի ոգին և հանգէս բերեց ազգայնութեանց հակադարձութիւնը—գիմագրութիւնը: Վերանսիայի ապստամբութիւնն և նորա պատերազմն աղատութեան համար—այն ժամանակ երբ Ֆրիտտեն ու Շվեյցերմախերն իրանց անմուսանալի օտենաբանութիւնքն էին անում—պետութեանց քաղաքականութեան մէջ մտցրին ազգային կեանքն իբրև մի էական գործիչ—գործիչ, որ մեծ կայսրն (հասարակ Ա.) բնաւ ուշադրութիւն չէր առել: Արաւ բնական հիտեանքն այն

եղաւ, որ հանդէս եկան մարդիկ, որոնց համար այս շարժումն (ազգայնութիւն) նոր միակողմանիութեան շարժառիթ և հիմն դարձաւ: Եթէ մինչև այն ժամանակ ազգայնութիւնը քաղաքագիտութեան մէջ ոչինչ էր համարուում այժմն նառն ինչ պէտք է լինէր: Բայց այսպիսի քաղաքականութիւնն, որ ուշադրութիւն է դարձնում միայն ազգայնութեան գործչի վերայ և նրան ամենից բարձր է դասում, չէ կարող մինչև ծայրը հասնել, յի սահմանափակուել, որովհետև հաշուի առնելու է և այլ բազմութիւ գործիչներ, որոնք սահմանափակում են և կերպարանափոխում են ազգայնութեան կշիռն ու ձգտումն: Զորօրինակ մի ազգ կարող է այնքան փոքրութիւ լինել, որ նորա ոյժն, իբրև պետական զօրութիւն, բնաւ չէ կարող պահպանուել պետութեանց ամբողջ շարքի մէջ, եթէ նա չի միանալ մի այլ ազգութեան անդամներին հետ: Այստեղ իւր կշիռն ու նշանակութիւնը ստանում է այն կանոնն, որ աչքի առաջ ունի քառակուսի միոնը, մարդոց թիւն, պատերազմական ոյժն և այլն:

Եթէ մենք այժմ հարցնենք, թէ քրիստոնէութիւնն ինչպէս է վերաբերուում դէպի ազգայնութիւնն, ամենից առաջ այդ վերաբերութիւնը հակադրական է. առաջին հայեցումաձևով մինչև անգամ կարող է թուել, թէ քրիստոնէութիւնը դէպի ազգային զգացմունքներն և դէպի ազգայնութեան արտայայտութիւնքը վերաբերում է միայն բացասական և հակակրական կերպով: Արդարև քրիստոնէութիւնը հակառակ ազգային սկզբունքների առանձին ուժով մատնացոյց է լինում ընդհանուր մարդկային սկզբունքի վերայ, ջնջում է ազգային սահմաններն ու խոչնդոտները, ոչնչացնում է տարբերութիւնը, բաժանումն Հրէայի և Ասորացու մէջ, Հրէաների և հեթանոսների մէջ, Յոյների և բարբառոսների մէջ, ամենուրեք որսնում է ներքին մարդուն, որ կոչուած է անմահութեան, արքայութեան համար, որ այս աշխարհից չէ: Քրիստոսի առաջին խոստովանողներն՝ Առաքեալք թողին ամեն ինչ, հեռացան իրանց հայրենիքից և ազգից, որպէս զի բոլոր աշխարհում տարածեն Քրիստոսի արքայութիւնն և ապրում էին ինչպէս երկրաւոր հայրենիք չունեցող մարդիկ: Ինչ որ Քրիստոս գուշակեց.

Երուսաղէմի մասին կատարուեցաւ: Նոքա պէտք է տեսնէին ինչպէս կորստեան մատնուեցան նոցա սեպհական հայրենիքն ու ազգն ինչպէս կործանուեցաւ Հրէից ամբողջ պետութիւնը: Նոքա ամենուրեք եկաւոր և օտարական պէտք է լինէին և իրանց հայրենիք և քաղաքացիութեան իրաւունքը միայն երկնքում ունենային (Թէև Պօղոս առաքեալը մի դէպքում անպատուութիւնից ազատուելու համար պնդեց և յենուեցաւ իւր Հռոմէական քաղաքացիութեան իրաւունքի վերայ. Գործ. ԻԲ. 25): Բայց սցւպիսի ազգայնութեան օտար գիրքը վիճակն որոյ մէջ մարդս ապրում է, իրաւ երկնքի քաղաքացի, առանց երկրաւոր հայրենիքի, առանց ծննդավայրի երկրիս վերայ, բնաւ մշտապէս որոշուած վիճակ չէ: Աստուծոյ արքայութիւնը պէտք է խմորը լինի, որ պիտի թափանցէ ամբողջ երկրաւոր կեանքը: Քրիստոս հրամայում է իւր աշակերտներին աւեստարանոյ լուսաւորել բոլոր ազգերին և որանց իւր աշակերտներ դարձնել (Մատթ. ԻԲ. 20): Նա բոլոր ազգերին կամենում է ժողովել իւր առաջ դասելու համար (Մատթ. ԻԵ. 32): Առաքեալն ասում է «Աստուած արար ի միջէ արեւնէ զամենայն ազգս մարդկան՝ բնակել ի վերայ երեսաց ամենայն երկրի. հաստատեաց կարգեալ ժամանակս և ստշմանադրութիւնս բնակութեան նոցա՝ (այսինքն որոշեց նոցա համար ժամանակամիջոց. նոցա պատմական իրադրացման շրջանը) նոյնպէս որոշ անց նոցա բնակութեան համար և կամ իւրաքանչիւր ազգի համար նշանակեց իւր երկիրն, որ նորա հայրենիքն է և որ զաւակները պէտք է ոմուռնեն իրանց հարց երկիր) ինդրել զԱստուած զի թերեւս զննիցեն զնա և գտանիցեն (Գործք. ԺԵ. 26—27): Բայց այս խօսքերում բովանդակուում է այն միտքը, թէ ազգայնութիւնը պէտք է նշանակութիւն ունենան և Աստուծոյ արքայութեան անօրէնութեան մէջ: Եթէ մի ազգ դառնում է քրիստոնեայ, այդ կը նշանակէ, որ այդ ազգի մէջ պէտք է խորստիլուի հեթանոսութիւնն ազգային եռասիրութեան հետ միասին, որ այդ ազգը պէտք է դեկավարուի և մաքրուի քրիստոնէական ոգւով, այդ կը նշանակէ, որ ազգը իւր քրիստոնէական հաւատի միջնորդութեամբ պէտք է մասնակցէ Աւետարանի շնորհաց և օրհնութեանց և իւր

վիճակի բոլոր փոփոխութեանց ժամանակ՝ վշտի և ուրախութեան մէջ նրանում միայն պէտք է իւր տալտառներ գտնէ և իւր նեցուկն, այդ կը նշանակէ, որ ազգը քրիստոնէական ոգւոյ արդիւնաւոր և փրկարար ներգործութեամբ պէտք է զարգացնէ իւր ձիրքերն, որ Աստուած նրան պարգեւել է. շահ է իւր քանքարներն, որ նրան հաւատացել է, որպէս զի կարողանայ բռնել ամբողջ մարդկութեան մէջ այն տեղն, որ Աստուած նորա համար որոշել է, երբ բոլոր ազգերը Քրիստոսի առաջնորդութեան և իշխանութեան ներքոյ կը միանան ի մի քրիստոնեայ ամբողջութիւն: Աստի և քրիստոնէութեան վերաբերութիւնն առ ազգայնութիւնն է միեւնոյն ժամանակ և՛ մաքրող ու դատաւարակող կամ՝ կատարելագործող:

Իւրաքանչիւր ազգ, որ քրիստոնէութեան դատաւարակիչ ազդեցութեան ենթարկուել է, ունի կոչումն և պարտք ճանաչելու իւր առանձնայատկութիւնը, թէ ընտիրներն, որոնք Աստուած նրան պարգեւել է և որոնք պէտք է զարգացնէ ու կատարելագործէ, և թէ մեղսական առանձնայատկութիւնք, որոնք ջնջուելու են՝ ճանաչողութիւն, որ հաւատարապէս գիտար է թէ անհատի և թէ ամբողջ ազգի համար: Շատ յաճախ ազգը պատրտեանց և ցնորքի մէջ է լինում իւր վերաբերութեամբ. նա երեւոյթում է, թէ ինքը կոչուած է մի նորաստի համար, առ որ նա բնաւ չունի կոչումն, թէ ինքն ունի զօրութիւն, որից խիտապէս զուրկ է, մինչդեռ բարձի թողի է տւում իւր իսկական ոյժերի զարգացումն՝ ցնորք, որոյ հետ սովորաբար կապուած է պատմական գիրքի անհասկացողութիւնն ու անճանաչողութիւնն, որ յատուկ է ազգին: Մանաւանդ նորա, ոյք ազգի առաջնորդ և ուսուցիչ պիտի լինին, պարտական են նպատուել ազգային առանձնութեանց ճանաչողութեան, թէ ընտիր և թէ վատ յատկութեանց: Ամեն ժամանակ առտ մարգարէներին յատուկ եղած է շողորթեւ ժողովրդեան և սորա թերութիւնը վսեմ ցոյց տալ, այն ինչ ճշմարիտ մարգարէք լուրջ կերպով քննադատում էին իրանց ազգի թերութիւնքն. ուստի և շատ յաճախ նորա ժողովրդական չէին լինում իւրեանց ժամանակակիցների սէքում, մինչև անգամ կատարացի վիճակին ենթարկուում էին, թէ և ապագայում նոցա

գերեզմանները զարգարուում էին: Այսպէս զորօրինակ խորայէլի ճշմարիտ մարգարէներն, երբ պետութիւնը վտանգի անգնդի եզրին գտանուում էր՝ ժամանակակից պետութեանց վիճակի մասին իրանց շնորհաժողովարարութեամբ և ճանաչողութեամբ, լուրջ կերպով նախազգուշացնում էին իսկող ազգը իզուր պատերազմ չը մղելուց չափազանց զօրեղ թշնամու գէժ: յիշեցնում էին նրան, որ խոնարհի Աստուծոյ տուած և չնազանդի Նորա պատուէրներին, Այս ժամանակուորապէս տուել է իշխանութիւնը չեթանոս թագաւորներին, բայց սոցա օրն ու ժամն էլ կը հաճնի. նորա քարոզում էին «յորժամ դարձցիս և յոգնց հանիցես յայնժամ կեցցես» (Եսայի. 1. 15) (այսինքն եթէ գարձի կը գաք, ու կը հնազանդիք, կը փրկուիք): Բայց ամբօին աւելի յօժարութեամբ լսում էր ուսմարգարէներին, որոնք շողքոքութում ու շոյշոյում էին նորա ազգային հպարտութիւնն, ամբողջում էին նորա անախառնութիւնն և ինքնաւայնութեան ետական զգայմանքն, ազգում էին նրան յազիթութեան անտի յոյսեր, յորդորում էին նրան գէպի յանդուգն ձեռնարկութիւնը և խաբուսիկ դաշնադրութիւնը:

Ազգայնութիւնը միայն քրիստոնէութեամբ կարող են զարգանալ իրանց իսկական իղձման համար: Աւանց քրիստոնէութեան ազգայնութեան գաղտնիարն, որոյ մասին ներկայումս յաճախ խորհրդածում են և մինչև անգամ աստուածացնում են նրան, անյուշաւի և երկդիմի գաղտնիար է, որ ինքն լսա ինքեան բաւական չէ բնաւ պետական զարգացման համար և ասհասարակ ամեն տեսակի զարգացման համար: Ազգայնութեան գաղտնիարի երկդիմութիւնն նորանումն է, որ նա միեւնոյն ժամանակ և՛ Աստուծոյ շնորհաժողովներ է, որ պէտք է պահպանուի ու պաշտպանուի և զուտ մարդկային, մինչև անգամ հակաստուածային սկզբունք է, որ պէտք է ջնջուի: Այս երկդիմութիւնը յայտ կը գայ և կը պարզուի նոմանաւանք երբ մենք դառնանք գէպի ազգայնութեանց ծագումն: Մենք արգարեւ հակառիտ ենք կարծելու, որ ի սկզբանէ լսա Աստուծոյ ծրագրի և սրտման ազգային աւանանութիւնը իրանց հիմն մարդկային սեռի միակութեան մէջ ունէին և գործարանաւորապէս պէտք է զարգանային այդ միութիւնից:

Բայց սրբազան առանդութիւնն, որ նկարագրած է Մովսէսի առաջին գրքում (Ծննդ. ԺԱ) պատմում է մեզ, որ ազգերը բնաւ գործարանաւորապէս չեն ծագել մարդկային սեռի միութիւնից, այլ բունն գրմամբ: Այնտեղ պատմած է հետեւեալը. սկզբում երկրի վերայ մի լեզու էր և մի բառբառ. ուստի և կարելի է ենթադրել և մի ճանաչողութիւն Աստուծոյ. ըստ որում միայն Աստուծոյ միւլենայն ճանաչողութիւնը, մի Աստուծոյ խոստովանութիւնը միայն կարող էր ամենքին միացած պահել, իբրեւ միութիւն: Այլ թէ նոցա այն յարաբերութեան մէջ առ Մի Աստուած փոփոխութիւն տալովապէս, այս պարզապէս երեւում է հնագոյն պատմութեան մէջ: Այն է, գրութեան մէջ ասած է, թէ մարդիկ մտադիր եղան շինել քաղաք և աշտարակ և այս այն նպատակով որ չը պուլին երկրիս երեսին: Բաբելոնում աշտարակ շինելով, որոյ գլխին երկինք պիտի հասնէր, նորա կամենում էին անհա հասնել իրանց համար յաւիտեանական յիշատակ թողնել երկրիս երեսին, և ակներեւ է, որ հին պատմագիրը նայում է սորա վերայ, իբրեւ մեղսական գործողութեան վերայ, իբրեւ սկայական հարստութեան և ապստամբութեան վերայ Մի Աստուծոյ դէմ: Նոցա երկիւզն երկրիս երեսին գրուելու մասին ցոյց է տալիս, որ նոցա ճանաչողութեան մէջ, նոցա հոգեւոր կեանքի մէջ արդէն սկսել էր տատանումն և հրաժարումն Մի Աստուծմէ (ուրեմն միաստուածութիւնից), արդէն երեւում էին բազմաստուածութեան շարժումն, որ շատ աստուածներ, այսինքն տիեզերական զօրութիւնք, մուրք էին գործել նոցա հոգւոյ մէջ այնպէս, որ հեռացրել էին Մի Աստուծն: Բայց այս ներքին տատանման և վրդալման ժամանակ, երբ նոր զօրութիւնք և նոր իշխաններ մնաւ գործեցին նոցա հոգւոյ մէջ, նորա իրանք էլ տակաւ առ տակաւ աւելի նրանց անձնատուր եղան, ի ներքուստ տանջուելով այս բաժանմամբ և մեկնելով Մի Աստուծմէ, նորա յամուսութեամբ սրմում էին արատին մի կապ, որ նրանց միացած պահէր: Այն ժամանակ պատահեցաւ այն, որ Աստուած իջաւ և խառնեց նոցա լեզուներն. արտաքին գործողութեան հետեանքն եղաւ որոտքին բաժանումն և պրտումն: Ի վկայութիւն ներքին խառնակութեան և խռովու-

թեան խառնակեցան լեզուներն ու բարբառները. այնուհետև ծագեցան ազգերը, մի ամբողջի մասերն, որոնք տխուհեցան ամեն իսկով իւրաքանչիւր ազգ իւր լեզուով, որ կարծես խզուեցաւ բաժանուեցաւ կենդրոնական Աստուածային բանից, որ փայ միացնում էր մարդոց և որ այժմ նրանցից հեռանում է: Այն ժամանակ դիցաբանական գործողութեան աստարիզում յայտ եկաւ բազմաստուածաւածութիւնն, այսինքն ծագեցան ազգային կրօններ, ըստ որում իւրաքանչիւր ազգ ունեցաւ իւր աստուածները: Թէպէտ այս դէպքը յանկարծ կատարուեցաւ, բայց մենք կարող ենք մեզ ներկայացնել, որ նորա գործողութիւնը շարունակուում էին երկար ժամանակամիջոցում: Ազգերը բնակութիւն հաստատում էին զանազան երկիրներում, համեմատ իւրաքանչիւր ազգի հակամիտութեանց և ձգտումներին, որոնք այս կամ այն երկիրն իրանց յարմար գտանում էին: Բազմազանութիւնն, որ պէտք է գործարանաւոր և ներդաշնակ եղանակով զարգանաւ միութիւնից, աւելի և աւելի անբնական պառակտումն դարձաւ: Ազգերն աւելի և աւելի օտարացան միմեանցից և միմեանց անհատականաւ եզան և նոցա փոխադարձ գիրքը աւելի և աւելի թշնամական դարձաւ: Միայն մի ազգ, այն է Աբրահամից սիրած ազգն Աստուծոյ կոչումով և ընտրութեամբ զատուեցաւ այդ բաժանեալ և խառնակեալ բազմութիւնից և գատախարակուեցաւ մի ճշմարիտ Աստուծոյ հետ հաղորդութիւնը պահպանելու համար իբրեւ հակադիր տարր հեթանոսաց՝ բազմաստուածեամբների իրանց խառնակեալ բարբառներով, որոնք բաժանուեցան Աստուծոյ բանից—խօսիքը: Մենք շատ հեռուն կերթայինք, եթէ կամենայինք այստեղ աւելի ուշադրութեամբ հետազօտել հին աւանդութիւնն, որ պահպանել է մեզ համար Ծննդոց գիրքը: Ո՞վ կամենում է աւելի խորին եղանակով հետազօտել այս առարկայն, նրան մենք մատնադրոյց կը լինենք Շելլինգի «Դիցաբանութեան պատմութիւն» երկտիրութեան Նախերգանքի վերայ, որ բաժանդակում է այս առարկայի մասին խորը խորհրդածութիւնը և բացատրութիւնը. յամենայն դէպս Շելլինգն աւելի խորիմաստութեամբ ըմբռնել է այս խնդիրն, քան ով և իցէ նրանից առաջ: Մենք այստեղ առաջ ենք բերում միայն մի պարագայ,

այսինքն թէ վերոյիշեալ հայեցակէտից զննուած «ազգի» և «ազգայնութեան» գաղափարը բովանդակուած է իւր մէջ ոչ միայն Աստուծոյ շնորհած և կարգադրած մի սկզբունքի գաղափար, այլ և Աստուծոյ հեռացած՝ «հեթանոսական» մի սկզբունքի գաղափար, որ արարածին Արարչից, բնութիւնն հոգուց բարձր է դասուած: Բովանդակուած է մի գաղափար ազգերի մասին, որոնք եսական առանձնութեամբ բաժանուել են և հեռացել միմեանցից, փոխադարձաբար միմեանց անհասկանալի և թշնամի դառնալու մի գաղափար: Յայտնութեան համար «ազգերը» (ազգայնութիւնք), լեզուների խառնակութիւնն և բազմաառուածութիւնն միմեանցից անբաժան գաղափարներ են: Ի միջի այլոց քրիստոնէութեան կոչումն է և՛ ազատել ազգերն այդ անջատման փնտկից, ազգայնութեանց սարքերութիւնքը կազմակերպել, կապել և միացնել ազգերն, նրանց միմեանց հասկանալի անել և հասանելի, զարթուցանելով նոցա մէջ Աստուածութեան ճշմարիտ ճանաչողութիւնը, կրկին միացնելով բազմաբարբառ լեզուներն Աստուծոյին մի բանով, բոլոր ազգերին ժողովելով և միաւորելով նոր Ագամի՝ իբրև մարգկային սեռի գլխոյ իշխանութեան ներքոյ, որ տալիս է և վերադարձնում նրանց ներքին միութիւն: Քրիստոնէութեան այս կոչումն յայտնապէս երևում է արդէն Պենտեկոստէի հրաշալեաց մէջ, որ Բաբելոնի լեզուների խառնակութեան հակադիր պատկերն է: Իւրաքանչիւր ազգ լուծ է այստեղ քարոզութիւն իւր սեպհական լեզուով, բայց այս—արդէն նոր լեզու է, քրիստոնէութեան լեզու, որ խօսում է զանազան բարբառներով և միացնում է զանազան ազգերին, ժողովելով սրանց Քրիստոսի մի, սուրբ և ընդհանրական եկեղեցու մէջ:

Այսպէս ուրեմն ազգային ոգւոյ ազդատութիւնն, որոյ մասին էր մեր խօսքը, պայմանաւորուած է նրանով, որ նա ներքին խորը քննադատութեամբ, իբրև մի հոգեւոր քառարանի մէջ, մաքրուէր, սրբուէր թէ կրօնական և թէ բարոյական վերաբերութեամբ: Աստի հարկ է կարծել, թէ ամենքի համար ակնյայտնի պարզ պէտք է լինի, թէ որքան անհիմն է, առանց խորին խորհրդածութեան, առանց ազգայնութեան, քրիստոնէութեան և զիցա-

բանութեան քննադատութեան գործադրութեանը, զորօրինակ
 Հիւսիսային (սկանդինավեան) գիշաբանութիւնը համարուել և
 խառնել քրիստոնէութեան հետ—մութիւն և անքննադատ խառնու-
 կութիւն, որ միայն սխալ գաղափար կարող է կողմել տալ թէ
 ազգայնութեան և թէ գիշաբանութեան վերայ, ինչպէս և նոյն
 խալ քրիստոնէութեան մասին: Որքան ևս նշանաւոր լինի ազգային
 ինքնաճանաչութեան զարգացման համար, որ ազգը հասկանալով
 և սիրելով աւստմիասիրէր իւր գիշաբանութիւնն, քանի որ նա
 նորա մէջ կարող է տեսնել իւր մանկութեան և երիտասարդու-
 թեան գեղեցիկ գաղափարները, բայց և այնպէս այս բնական
 գեղեցկագոյն գաղափարական պատկերները պէտք է նախ
 սրբազրուին, ուղղուին, քրիստոնէութեամբ, առաջ քան խօսք կը
 լինէր այն մասին, թէ նորա սրբան մեզ համար կարող են և՛ այլ
 վսեմ՝ նշանանակութիւն ունենալ բայի յղատմական և բանաս-
 տեղծական յիշատակներ լինելուց:

ՄԵԾ՝ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐԻ ՄԻՋԵԻ ԳԺՏՈՒԹՅՈՒՆԸ:

IV.

(Շարահանգիւն):

363 թուին Բարսեղը իւր կամքին հակառակ Վեսարիայի (գլխավոր 1), Եւսեբիոսից քաջանայ ձեռնադրուեց: Եւսեբիոսը ժամանակակից այլ եպիսկոպոսների պէս խոտորանում էր եկեղեցու պաշտօնէութեան համար ընտրելագոյն երիտասարդների տաղանդից օգտուելու անհրաժեշտ կարեւորութիւնը: Աստուածաբանութեանը շատ սակաւ տեղեակ մի եպիսկոպոսի համար, որպիսի սբ էր Եւսեբիոսը, որի ընտրութիւնը ստատիկ գիմնադրութիւնների էր հանդիպել, շատ և շատ կարեւոր էր ունենալ իւր մօտ Բարսեղի պէս մի խոհական և բեմբասաց մարդ: Բայց նոյստ մէջ շատով տարածայնութիւններ ծագեցին: Եւսեբիոսը իրանից գերազանց քաջանայի տուջ նսեմացու, և այստեղ գուցէ մարդկային բնասութեանը յատուկ նախանձը գործեց: Եւսեբիոսը այնքան հեռուն գնաց՝ որ մինչև անգամ՝ Բարսեղին զրկեց այն քաջանայութիւնից՝ որ ինքն էր նորա վզին կապել: Եթէ Բարսեղը աղնուարար չը հեռուէր իւր բարեկամ՝ Գրիգորի խորհրդին, և աչքից հեռանալու մտքով խոյս չը տար դէպի Պանտական մենակեցութիւնը, ուր տաժամանակ մի ընկերացել էր նորան և ինքն Գրիգորը, կարելի էր որ մի կատարեալ հերձուած առաջ գար: Գրիգորը վերադառնալով Պանտոսից եռան-

1) Հնումն Հռոմէական Արեւելեան կայսրների տեղակալները հեռուոր հպատակ ազգերի մէջ էգղարքոս (exarchos) էին կոչվում: Գոիտարարար՝ այլազգի բայց կրօնակից եկեղեցու գլուխ արքեպիսկոպոսներն էլ, որ ընդհանուր պատրիարքի բարձրագոյն իրաւասութեան տակ կառավարում էին իրանց վիճակուած եկեղեցին՝ կոչվում էին էգղարքոս: Այս առմամբ՝ ուսաց Սրբազնագոյն Սինոդի բարձրագոյն իրաւասութեան տակ Առվկասեան յունադաւան ազգերի եկեղեցին կառավարող արքեպիսկոպոսը կոչվում է Պրատանի և Իմերեթի էգղարխ: Հայ թարգ:

դագին աշխատեց զայրացած եպիսկոպոսին իւր կարելիէր խոցուած քաջանայի հետ հաշտեցնել: 364 թուին վերջացաւ Յորիանոսի 2), կարճատեւ թագաւորութիւնն և արիստակոն Վաղէսի գաջ բարձրանալովը Եւսեբիոսի դրութիւնը վտանգաւոր դարձաւ: Իւր խորհուրդների և ժողովների մէջ իրան օգնելու համար Եւսեբիոսը Գրիգորին յաճախ իւր մօտ էր կանչում: Գրիգորը սիրով պատասխանում էր, որ ինքն իւր համար մեծ պատիւ է համարում այդ հրաւերները, սակայն իւր բարեկամ՝ Բարսեղի վերաբերութեամբ Եւսեբիոսի գործողութեան եղանակին չէր կարողանում հաւանել. «Ինձ պատիւ և նորան տնարգանք ցոյց տալով՝ գրում է նա Եւսեբիոսին, զու միտս ես ձգում այն մարդը, որ մի ձեռով մէկի գլխին զարկելով՝ միւս ձեռով շոյում է նորա երեսը, կամ որը ամբացնելով տան հիմքը՝ միւսայն ժամանակ պատերը քանդում է: Եթէ քո սուտըն ես մի նշանակութիւն ունեմ ինպէս՝ Բարսեղի հետ հաշտուես: Այդ շնորհը մի զլանար ինձ: Եթէ զու նորա հետ յարգանքով վարուես՝ նոյնը և նորանից կը քանեն»: Ինչպէս գիտար չէ եղիթագրել՝ Եւսեբիոսը այս նամակից վերաւորուեց: Նա բաւական յարգական չը համարեց երիտասարդ գաւառացու այդ տեսակ ոճը: Գրիգորը մեծ վստահութեամբ, գիտակցաբար և իւր արժանիքը գնահատելով՝ պատասխանեց թէ, բարեկամի ազատութիւնը թշնամու վրէժխնդրութիւնից շատ լաւ է: Նա ինքնահաճ՝ ամբարհատածութեամբ չէր գրում այլ գրում էր որպէս քրիստոնեայ փոխառից: Եւ եթէ Եւսեբիոսը նայում էր այդ նամակին որպէս թէ մի ծառայ լինէր գրողը՝ որ իւր տիրոջ երեսին մօտիկ անելու վստահութիւն պէտք է չունենար, այն ժամանակ Գրիգորը պատրաստ էր իւր անձը գանախոծութեան ենթարկել և չը լալ: Այս զգլումը ընդունեց Եւսեբիոսը, և եկեղեցու անհրաժեշտ կարիքից տոկաւած՝ ներեց Բարսեղին: Գրիգորը գրաւոր հաղորդեց իւր բարեկամին թէ նա շուտով կը ստանայ իւր եպիսկոպոսից սիրալիչ նամակ: Եւ նախադգուշացրեց նորան մեծահոգի հեղու-

2) Միքայէլ Ասորի երես 171 կոչում է Յուրիանոս, իսկ երես 172՝ Յորիանոս: Հայ թարգ:

թեամբ կանխել այդ նամակին, խոտտանալով որ, եթէ կամենայ՝ ինքն մինչև Կեսարիայ կուղեկցի նորան և այնտեղ ճշմարտութեան համար պայքարներ ի մէջ կօգնի: Գրիգորը եպիսկոպոսին էլ գրեց. «Եթէ միայն հաճելի կը լինի քեզ, կը գամ և քեզ հետ միասին կալօթեմ: քեզ հետ միասին կը մաքաւեմ, քեզ հետ կը ծառայեմ և, ինչպէս խիզախ մանուկները խրախուսում են քաջարի ըմբիշներին, ես էլ իմ հանգիստաւոր ներբողներով կը խրախուսեմ քեզ»: Այս բաներում Գրիգորը շատ ազնուութեամբ գործեց:

Յիրաւի, Բարսեղը 365 թուին Կեսարիա վերադարձաւ և, հինգ տարուց յետոյ կարծես քաղաքի իսկական եպիսկոպոսը լինէր, իսկ Եւսեբիոսը միայն անունն էր կրում իւր վերայ: Կեսարիայում Բարսեղը այնպիսի գիշք ստացաւ, որ նորան հնարաւորութիւն էր տալիս եկեղեցու գործերը իւր կամեցածի պէս վարել: Նա էր սրպէս մի «տախճ պահող»: Եւսեբիոսի համար բոլորովին անհրաժեշտ որ գտնաւորէ՝ անանց մի քանի տարեւոր իւր եպիսկոպոսի գիւրադաց պատուաւիրութիւնը, միմիայն եպիսկոպոսական աթոռին մեծ ծառայութիւն էր մատուցանում: Մի սովի ժամանակ նա գերազանցեց բարերար գործունէութեամբ և, առնաբար պաշտպանեց հիկիական գումանութիւնը արիստական Վաղէս կայսրի դէմ:

370 թուին վախճանուեց Եւսեբիոսը: Բարսեղը այդ ժամանակ 41 տարեկան էր և՛ (եթէ այդ նորա իսկական նամակն է) նա իսկոյն գիմեց Գրիգորին՝ խնդրելով որ օգնէ իրան մեաբարաօլոսական աթոռի համար մի արժանաւոր յաջորդ ընտրելու գործում: Այդպիսին գրում է նա նորան, արդէն կայ ի նկատի, և Գրիգորին լու յայտնի է: Այստեղ նա, հաւանական է որ, բացի Գրիգորից ոչ որ ի նկատի չունէր ¹⁾: Գրիգորը մերժեց այս խնդիրը:

1) Այժմ՝ ընդհանրապէս ենթադրում են որ, Բարսեղի մէջ թղթերի տպուած նամակը իսկապէս Անդրանիկ—Գրիգորի (Աստուածաբանի հօր) նամակն է Սամսատի Եւսեբիոս եպիսկոպոսին գրած: XVI-րդ նամակում որ Անդրանիկ—Գրիգորը գրել է Կեսարիայի եկեղեցուն՝ նա յայտնում է խաղաղութիւնը գրգռուած. սակայն ապաւինում է առատաձեռն Աստուծոյ ազատութեանը և իւր ծաղկեալ ալիքի ազդեցութեանը, ևնդ.

բայց յետոյ էլի նոր նամակ ստացաւ Բարսեղից, որով վերջինս յայտնում էր թէ փառնգաւոր Հիւանդ է, ըլձաւորթ է իւր բարեկամին տեսնել: Գրիգորը խորին կերպով զգացաւ՝ պատրաստ վրամ էր ճանապարհ ընկնել՝ երբ յանկարծ ի զարմանս իւր իմանում է, որ Բարսեղը վայելում է իրան յատուկ քաջաւարձութիւնը: Գրիգորի հագու մէջ ծագեց այն միտքը թէ, Բարսեղը իւր ներկայութիւնը ցանկանում է, որ իւր օգնութեամբ կարողանայ փափագին հասնել—եպիսկոպոս ընտրուել: Գրիգորը Բարսեղին մի խիստ յանգիմանական նամակ գրեց, պախարակելով նորան այն բանի համար, ինչ որ ինքն համարում էր փառաւորական նպատակների երեւոյթ և խորհուրդ տուեց նորան յաւելաւ՝ քաղաքից հեռանալ: Այնուամենայնիւ ինչ որ կարող էր՝ իւր բարեկամի օգտին արեց նա, իւր հօր կողմից երկու թուղթ գրելով մէկը Աեսաւրիայի հոգեւորականութեանը, իսկ միւսը՝ Ժողովրդին: Անդրանիկ-Գրիգորը չը նայելով իւր խոնարհեալ տարիքի անկարողութեանը, այս գործով այնպէս եռանդաւոր հետաքրքրւում էր, որ անձամբ Աեսաւրիա գնաց և երբ Բարսեղը ընտրուեց՝ այնքան ուրախացաւ՝ որ տուն վերադառնալիս իրան մի քանի տարով երիտասարդացած էր համարում: Այն է զաւաճեալ եպիսկոպոսի այսպիսի անձնուէր մասնակցութիւնը չը լինէր, գուցէ և անհար լինէր գլուխ բերել Բարսեղի մեծ պաշտօնը: Զեռնադրութեան համար երեք եպիսկոպոսի ներկայութիւն պէտք էր, իսկ մինչև նորա ժամանելը՝ նորան ձեռնադրելու պատրաստ միայն երկու եպիսկոպոս կար Աեսաւրիայում:

Բարսեղի կեանքի մէջ այս նշանաւոր փայրկեանուն նորա ձեռնարկած միջոցներից պատճառուած թիւրիմացութիւնը մեծ կապազովիւնների որսագին և անձուկ բարեկամութեան առաջին խոչնդաւ, և այդ լուրջ էր: Գրիգորին թուում էր թէ Բարսեղը աշնուտանութեամբ չէր գործում իսկ Բարսեղը մտածում էր, որ իւր բարեկամը դէպի ինքն անտարբերութեամբ է վերաբերւում թէև կործիք չը կայ որ Բարսեղը չէր ընտրուի՝ եթէ երկու Գրիգորների (հօր և որդու) անգուլ ջանքերը չը լինէին: Գրիգորը շնորհաւորական նամակ գրեց նորան, բայց ներկայ չը գտնուեց

անձամբ, որովհետեւ վախենում էր թէ միգուցէ Բարսեղի թշնամիներն ու բանտարկուները առեն որ, նոր եղիսկապար իրան իւր կուսակիցներով է շրջապատում: Բարսեղը միանգամայն չընդունեց այս պատճառաբանութիւնը, և ազգեց Գրիգորին թէ, նա ականերւ է, որ իւր գործովը չէ հետաքրքրւում: Գրիգորը ահաճութեամբ պատասխանեց. «Ընչպէս ես կարողանում առել թէ, քո գործը իմ համար լքեալ հաշիւ է. ո՛վ դու, ատուածային և նուիրական գլուխ: Այդ ի՞նչ խօսք է դուրս թռչում քո բերանից, և ի՞նչպէս ես համարձակուում այդպէս խօսել: Քո խելքը այդ սուղ զութեամբ ինչպէս կարողացաւ ընթանալ—թանաքն է գրել այդ—թանաքն է ընդունել: Ո՛հ, սէր էք դուք, զրոյցներ, Աթէնք, առաքինութիւնք, և գրական վատտակներ: Քո գրած այդ բաներով դու ինձ համարեա եղբերեզակ ես գործնում: Ո՛վ դու, որ աշխատի աչքն ես, ինձ մի՞թէ չես ճանաչում: Ո՛վ դու, մեծ ձայն և փող, հանդիսարանդ ճոխաբանութեան: Եւ մի՞թէ քո գործերը կարող են իմ աչքին նշանակութիւն չունենալ: Եթէ Գրիգորը քո առաջին պատկառ չը մնայ, միթէ կարո՞ղ է լինել մի ուրիշը, որ՝ աշխատի մէջ որեւէ մէկի առաջին պատկառ մնար: Տարուայ եղանակների մէջ գարունը մի հատիկ է, երկնքի աստղերի մէջ՝ արեգակը՝ ամեն ինչ ընդգրկող է երկինքը և այդ բոլորի մէջ՝ մի ձայն— և այն հէնց քանն է, եթէ միայն առհասարակ ես կարող եմ գտնուար լինել այդ գործում և եթէ (ինչե՞ր եմ մտածում) իմ տէրը գէպի քեզ չէ սխալեցնում ինձ»:

Բայց և շուտով Գրիգորը առիթ ունեցաւ ասացուցանել՝ որ իւր խօսքերը անկեղծ են, որովհետեւ լսելով թէ Բարսեղը քաղաքական իշխանութեան հետ վեճի է բռնուել և դժուարութիւնների մէջ է, շուտով նամակ գրեց և խստացաւ նորա մօտ գնալ: Բարսեղը Գրիգորին առագերէցի պաշտօն առաջարկեց Վեստրիալում, բայց Գրիգորը մերժեց:

Որնչ այս մինչ այն՝ աւելի ևս փոս բան էր նախապատրաստւում: 370 թուին արիօտական կայսր Վալէսը իւր յառակ տեսակէտով՝ կապագովիւն բաժանեց երկու հոհանգ, և այս քաղաքական բաժանմանը չը նայելով՝ Բարսեղը ի վեր տրնում էր եկե-

դեցական միութիւնը պահպանել իւր թեմի մէջ: Երկրորդ կէտի մայրաքաղաքը գործառ. Տիանա քաղաքը և նորա սնափառ եպիսկոպոս Անթիմոսը իւր նախկին մետրապօլիի հետ միանգամից տարաձայնութեան մէջ մնաւ: «Հոգեւոր զուակաների, հոգեւոր բանի» մասին իւր համեմած պատճառաբանութիւններով (որ ագահութեան համար լաւ պատրուակներ էին) նա այնքան հեռուն գնաց, որ Աստիմոյի լեռնային կրճից անցնող Բարսեղի օգոսին սոսնմանաւած եկամուտները սկսեց յափշտակել: Իւր սեպհական գործածութեան համար յափշտակեց նոյնպէս իւր նախկին մետրապօլիի Զորինները: Իւր այս փարսնաքը արդարացնելու համար տառամէր. «արտախառններին տեսք չէ հարկ վճարել: Այս պատճառով էլ Գրիգորը կծու կերպով նկատեց, որ ճառ է չարափառը՝ ով ուրիշին վիշտ է պատճառում»:

Իւր մետրապօլիական սեպհական իրաւունքը ամրապնդելու համար Բարսեղը փոքր քաղաքների թուի համեմատ իւր յիսուն քորեպիսկոպոսների թուին մի քանի նորերն էլ աւելացրեց: Այս քորեպիսկոպոսները սովորական բարեկարգիչներից աւելի բարձր գիւրք չունէին և կարգվում էին հասարակ քահանաներից: Հահանգների բաժանման պատճառով երկու նորակազմ թեմերի սոսնմանի վերայ մէկուսի բնկած էր մի անշաք քաղաք, որի պատճառով միմեանց զէմ՝ վիճում էին Անթիմոսն ու Բարսեղը: Այդ նոյն ինքն Աստիմո քաղաքն էր, որ Տիանայից՝ 50 և Նապիանայից՝ 36 վերստի վերայ էր գտնվում մի քարքարոտ և խոտան փայրում: Այդ փայրը անջրգի էր և գուրկ բուստականութիւնից, իսկ քաղաքը խեղճուկ ու փռշտ, բայց երեք ճանապարհների միացման կէտում գտնուելով՝ անհաստատաբնակ ողգաբնակութեան պատճառով անտանելի կերպով աղմկալից էր: Քաղաքի բնակիչները Զորեպաններ և հփփհ՝ փաճառականներ էին: Խակապէս ձիեր փոխելու մի կայարան էր, և մէջը բայի փռշուց, աղաղակից, ամենատեսակ ժխորից, ամեն տեսակի գործակատարներից և ձիերի տարաբերից ուրիշ ոչինչ չը կար: Յաւելացնենք և այն՝ որ այնտեղ հազիւ մի փայր գտնուէր ուր հնար լինէր գտնել ամենատաալաւ հոգեւոր ազդեցութիւն գործել, իսկ եկամուտները այնքան նուաղ

էին, որ տեղական եպիսկոպոսը անկարող կը լինէր համարձակօրէն իւր հոլուական և բարեգործական ստորական պարտականութիւնները հնգալ: Եթէ ընդհանրապէս այստեղի համար եպիսկոպոս պէտք էր լինէր, միմիայն Բարսեղի մեարտաօլոսական իրաւունքը՝ նորա Տիտիանական ոսոխի դէմ պաշտպանելու համար, այն ժամանակ այստեղ գուցէ մի խիստ ներկուս և կարգապահ քահանայ պիտանի լինէր, որ կարողանար այն անհատատաբանակ աղ-գաղմակութեան մէջ քահանայագործութիւն անել: Սակայն յամենայն դէպս, ճարտարաբանութիւնը, նուրբ կրթութիւնը, և աստուածաբանական խրթնութիւնները բոլորովին սպարողիւն կը լինէին այսպիսի վայրում:

Բայց ընդհակառակն այդ իսկ տեղում Բարսեղը եպիսկոպոս կարգեց իւր հասակակից և համադասուի, ճարտարաբանութեամբ և սևամոր իրանից գերազանցող, ամեն բանում իւր անձնուէր բարեկամ իւր բոլոր ծանօթներից աւելի շնորհալի, և աւելի կրթուած մարդուն՝ որ իրան աղատել էր Աթէնքում՝ նորեկների վերաբերութեամբ սևամաղներին յոտուկ չարաճծիւթիւնից 1). վիճարանութեան մէջ յաղթուելուց 2). առաջնորդել էր նորան իւր խորհուրդներով—մտնողիցել էր նորա ուսումնական պարտա-մունքներին, նորա վանական մեհակեցութեանը, հաշտեցրել էր իւր զայրացած եպիսկոպոսի հետ, և այդ ամենից աւելի՝ Կեսարիայի մեարտաօլոսական օթուի համար նորա ընտրութիւնը սպահովե-լուն գործակցել էր: Սակայն Բարսեղը իւր կողմից Գրիգորին եպիս-կոպոս էր կարգել այն մեկուսացեալ տեղի համար, որին ինքն

1) Բաղանքի փորձութիւնն՝ որի մասին յիշուած է արդէն: Հայ Թարգ:

2) Հայերի հետ վիճարանութիւնն է ակնարկում, ուր Բարսեղը երբ պէտք է յաղթուէր՝ Գրիգորը օգնութեան էր հասել, Հետաքրքիր է այս մրցման գէպը նախ՝ որ ապացուցանում է թէ Հայք չորրորդ դարուց ար-դէն հետամուտ էին նոյն ժամանակի լուսաւորութեան և երկրորդ՝ որ այնքան յառաջ էին գնացած՝ մինչ ոչ միայն մրցում էին Բարսեղի պէս մարդոց հետ, այլ ընծայելով Պարոյր Հայկազնի պէս հանրահռչակ գիտ-նական, իրանց պատիւը Աթէնքինն էին համարում: Հայ Թարգ:

Գրիգորը դառն երգիծանքով անուանում էր իւր «ամենափառաւոր Սասիմո»: «Ահա՛» զայրացած բացագանչում է Գրիգորը, ինչ եղաւ Աթէնքը, ինչ դուրս եկաւ մեր միտսին ուսումնական պարսպանաքից, մեր բնակակցութիւնից, մեր հրաշալի բարեկամութիւնից և մեր՝ իրար արած խոտուածներից: Այդ բոլորը ցնդեց սրտէս փոշի: Աւելի լաւ էր՝ որ ես ապաւինէի փայրի գազաններին: Ինձ թուում է թէ նոցա վերայ աւելի յոյս կարելի էր դնել:

Իսկ Բարսեղը ինչից ստիպուած Գրիգորին Սասիմոյի եղիտկոյս նշանակեց: Արդարացնել գործադրութեան եղանակը դժուար է. յետէ մի այլ մարդ մեղադրուէր այդ գործում՝ գուցէ հար լինէր բոլորովին անբարեացակամութիւն անուանել. բայց ի նկատի ունենալով երկու բարեկամների ամենալաւ յարաբերութիւնը, անբարեացակամութեան ոչ մի առիթ չէր երևում: Եթէ Բարսեղը գիտենար թէ այդ այդպէս խիստ և վիրաւորական կարող է լինել իւր բարեկամի քնքոյշ և զգայուն բնութեան համար, թէ այդպէս կարող է հանգցնել նորա մէջ փառաւոր կրակը, ընկճել նորա հոգին, և եկեղեցու համար անօգուտ դարձնել նորա ձիւրքերը, նա այդ անյաջող ընտրութիւնը չէր էլ անի, որը կարծէք բնույթի համապատասխանում Գրիգորի ոչ կրթութեանը, և ոչ խելական բնոււորութեանը, որ և այս պատճառով իսկ նոյն ինքն գործի համար ևս ապարդիւն կարող էր լինել: Յամենայն դէպս, այս պաշտօնը ծանրացել էր Գրիգորի հոգու վերայ սրտէս մի փառ ուրուական և խանգարել էր նորա հոգեկան գրութիւնը: Ինչից ստիպուած Բարսեղը այդպէս փարուեց՝ յայտնի չէ: Գուցէ նա մի սրտեղով նպատակ ունենալով ի նկատի՝ հաշուի չէ գրել միւս ամէն բաները, և ուրիշ շատ բարձրագիւր մարդոց նման արեց այն՝ ինչ որ իւր հացեացքով իւր թեմի բարւոյն համար իւր կողմից օգտակար գտաւ: Բայց նա կամայ թէ ակամայ հարուած էր հասցրել իւր բարեկամի բարօրութեանը, այն բարեկամի՝ որ նրան շատ էր յարգում և որի վերայ ինքն յոյս էր դրած եղել և որին ինքն իւր ունեցած բոլոր լաւ բաներով պարստական էր: Դէպի Գրիգորը Բարսեղը նախանձ տածում էր արդեօք: Չէր կամեցել արդեօք Գրիգորին պատժել՝ որ նա իւր ընտրութեան ժամանակ ներկայ չէր գտնուել: Կամ

թէ վարուեց որպէս բարձրագիւր աստիճանաւոր, որ մեարտաջօխս
 և իւր ստորագրեալ յիսուն եպիսկոպոսների էգզարխ գառնալով
 անտարբերութեամբ էր վերաբերում դէպի իւր նախկին բարե-
 կամները: Դպքս բոլորը ի հարկէ անարտջ ենթադրութիւններ են
 և միւս կողմից հաւանական է նաեւ, որ կարող էին լինել այլ
 բարձր շարժաւիթներ, որոնք մենք չենք կարողացել նկատել և,
 որոնք եկեղեցու այն տաքնասպալից և փառնագաւոր ժամանակի
 օրուայ կարիքից են յաւաջ եկած: Այնուամենայնիւ, մարդկային
 տեսակէտից առնելով բոլորովին հասկանալի է որ այս վարմունքը,
 ինչպէս Գրիգորն է տուած իւր կեանքի այլ բոլոր արկածներից
 աւելի է խախտել նորա փիլիսոփայական և քրիստոնէական ունդոր-
 բով թիւնը: Նա այդ բանի վերայ նայում է որպէս ամենայն ինչ
 փոփոխողի վերայ, որ զրկել էր նորան իւր ակնկալած բոլոր յոյ-
 սերից: Գրիգորի նամակների շատ կատրոնները պարզ ցոյց են տալիս
 իւր բարեկամի դէպի ինքն այսպիսի վարմունքի համար՝ իւր զգաց-
 մունքի լարուած լինելը: «Արդեօք դու» դեռ երկա՞ր ժամանակ ինձ
 որպէս անուս գռեհիկ, ընկերատեսաց և կեանքի համար անպէտք
 մարգաւ պէտք է անարգես, և այս այն պատճառով միայն՝ որ ես
 յանգագնեցի պատշաճաւոր կերպով վերաբերուել դէպի այն պաշ-
 տօնը՝ որ ստացել եմ՝ քեզանից: Ամենածիծաղելին կամ ցտաղին
 այս դէպքում է այն՝ որ անարգարութեամբ է վարուած ինձ հետ
 և էլի ինձ են նախատուած: Այնուհետեւ նա Բարսեղին գրում է որ,
 եթէ նա կամենում է կռուել Անթիմոսի հետ՝ թող ինքն կռուի,
 Գրիգորը ինքն վարչական նախապատուութեան համար այս չարա-
 բաստ կռիւը փորել չէ կարող:

Բայց Բարսեղը չը կամեցաւ իւր միանգամ արած քայլից յետ
 կենալ: Նա հապիանդ գնաց Գրիգորին ձեռնադրելու և վերջինս
 զգալով որ այլ ևս ազատ և ինքնակամ չէ, և ի հարկէ այս ամենի
 մէջ Բարձրելոյ աջը տեսնելով՝ վերջապէս դիմաւ, թէ և այնուամե-
 նայնիւ իրան եղած սուղարկութիւնը տկամնց էր ընդունում: Գրի-
 գորի հօր կռուցած եկեղեցում Բարսեղը «Գրիգորին յաւաջ
 բերեց և ձեռքից բռնելով իւր կողքին նստացրեց: Յետոյ օժեց
 հագցրեց եփուղը (եմփուրան) դրեց նորա գլխին սաղաւարտը,

մօտեցրեց սուրբ սեղանին, մատոյց սուրբ պատարագը, Ս. Հոգուն հուճրագործեց նորա ձեռքերը, և տարաւ գէպի սրբարանը՝ որ նորան սրբերի եպիսկոպոս գարձնէ՝ 1): Այստեղ, Բարսեղի և իւր հօր ներկայութեամբ Գրիգորը քարոզ խօսեց: «Մի անգամ ևս, ասաց նա, իջան իմ՝ վերայ օրհնութիւն և սուրբ հոգի և միանգամ ևս արտում և տխուր ուղեւորում եմ՝ շահատակելու համար: Իւր այս բարձրանալու պատճառը, տւեալցրեց նա, ոչ թէ իւր յօժարութիւնն էր, այլ տախմունքը: Բայց և միևնոյն ժամանակ անձնանուէր հոգւով իւր «կամակորութիւնը, պակասամտութիւնը» դատաւարտում է և իւր բարձրապատիւ բարեկամից շնորհակալ է լինում՝ նորա բարութեան և անձնուիրութեան համար, որովհետեւ չէ կամեցել նա որ իւր տաղանդը գեանի մէջ թաղուած մնայ: Այնուհետեւ Բարսեղին գրեց նա որ, եթէ ուրիշ բան էլ չը լինի, այդ ամենից նա գննէ այն օգուտը ստացաւ, որ սովորեց այնուհետեւ իւր յոյսը, ոչ թէ իւր բարեկամների, այլ Աստուծոյ վերայ դնել:

Գրիգորը ուժեղ բնաւորութեան տէր մարդ չէր: Նորա վեհերոտ զգայունութիւնը, նորա հակումն գէպի մեհակեցութիւնն ու վերացականը և նորա անընդունակութիւնը անմիջական ճշմանը ընդգիւմագրելու, իրանից զօրեղ և իշխող բնաւորութեան գէժ՝ մաքսուելիս՝ նորան անզօր էին դարձնում: Ձանձրացուցիչ չեմուչումից ազատուելու համար յանձն տունելով ձեռնադրուել նա սյնպիսի թուլութիւն ցոյց տուեց՝ որի համար սպառացում՝ երկար ժամանակ աւաղում էր: Այդ պատճառով էլ մեղադրում էին նորան որպէս փոփոխամիտ որ, և սպառացումն էլ ենթարկուեց շատ անախտբութիւնների: Նորա խորին կերպով վշտացած հօգին մխիթարելու համար իզուր եկաւ նորա մօտ Գրիգոր Նիւստցին: Ձեռնադրուելուց յետոյ իւր ընկճուած հօգին կողմուրելու համար նա գէպի իւր սիրած մեհակեցութիւնն քաշուեց, իսկ վերագարձից յետոյ նա իւր Աստիւն քաղաքը գնաց թէ ոչ յայտնի չէ, միայն

1) Հրէական լեզուի այս բառացի դարձուածքը յետոյ զանազան թիւրիմացութեան պատճառ դարձաւ: Հեղ.

գիտենք որ այնտեղ նա ոչ մի ձեռնագրութիւն չը կատարեց: Նա երբէք չը կամեցաւ և իւր բնութեան էլ համապատասխան չէր կռիւ վարել Անթիմոսի հետ: մանաւանդ որ, այդ շատ անախորժութիւններ էլ պէտք է պատճառէր նորան: Անթիմոսը Տիանեան թեմի ուրիշ քաղաքների շարքում՝ Նազխանդ էլ գնաց՝ որպէս թէ Անգրանիկ Գրիգորին այցելելու, բայց նոյապէս իսկապէս էր Սասիմայի նորահաստատ եպիսկոպոսին համալել՝ որ ընդունի իւր մետրապօլիտական գերիշխանութիւնը: Այս նորան չը յաջողուեց, և նա զայրացած՝ մեղադրեց Գրիգորին «Բարսեղականութեան» մէջ: Այնուհետև նա համալել նորան որ Կեսարիայի և Տիանիայի աթոռների միջև միջնորդի դեր կատարէ: Գրիգոր այս մասին էլ յաջողութիւն չունեցաւ, որովհետև Բարսեղը մեծապար մերժեց Անթիմոսի կողմից ստանձգութիւնները: Վերջապէս Գրիգորը զգալով որ անհնար է Սասիմայի պէս տեսլում՝ օգտակար լինել, նորից խոյս տուեց բլուրների միջև առանձնացած, և իւր սիրած մենարտնը: Նա մերժեց նաև իւր հօր խնդիրը և չը կամեցաւ գնալ իւր եպիսկոպոսութեան քաղաքը, «որ ողմի մէջ չը խեղդուի»: Սակայն ընդունեց Նազխանդում մնալու համար իւր հօր խնդիրը և ինչպէս ինքն այլաբանօրէն տեսլմէ, զօրեղ, բայց վատատկած (զաւրած) արծուի թեւերին նեցուկ լինելու համար: Վաղէսի արիւսական բռնութիւնները ստիպել էին նորա դաւաճեալ հօրը իւր մօտ օգնականներ ունենալ «հաստոյ պատմէշ Կոպաղովիկայի ոյժը տուարացներու համար: 372 թուին, յիշուի, նա վերագարծաւ իւր հայրենի քաղաքը և իւր առաջին քարոզում խոստացաւ հարթել այն խոչնդոտները, որոնք հագեոր երջանկութեամբ զուարճանալը արգելում էին: Նա խոստովանում էր թէ, իւր կեանքի անյաղթելի առաջնորդը նախախնամութիւնն է, որին պարտաւոր էր զոհել իւր անձնական հակումները և այս ժամանակից սկսեց կոմոնաւորապէս գործել որպէս իւր հօր օգնական եպիսկոպոս, միայն հրաժարուեց նորա յաջորդը լինել: Արտիտե Բարսեղը միմիայն իւր բարեհաճ կամքով էր նորան Սասիմայի եպիսկոպոս նշանակել, առանց իւր միւս ստորագրեալ եպիսկոպոսների հետ խորհրդակցելու և առանց ժողովրդի ցանկութիւնը աչքի առաջ ունենալու, ուստի

և իւր բարեկամի բաղդի այգւղիսի գարձաւածքին ներդաւանութեամբ էր վերաբերութեամբ այնպէս որ Գրիգորը խնայեւ աւանց սրտէսով ամթռի եղիտիսպրտ էր:

Մեծ բարեկամների այս բոլոր վիրաւորական տարաձայնութեանց ժամանակ ուրախովի էր նկատել՝ որ երկուստեք փոխադարձ ներդաւանութեամբ՝ ժամանակը բաժնի խորհուրդներ յառաջ բերեց: Խորարմատ էր նոցա բարեկամութիւնը, Գրիգորը միշտ պատրաստ էր իւր բարեկամին օգնել և, միանգամ էլ մի մեծամիտ վանականի հակառակ հրապարակով պաշտպանեց Բարսեղի ուղղափառութիւնը: Վանականը մեղադրութեամբ Բարսեղին Ս. Հոգւոյ աստուածութեան վերաբերութեամբ՝ մօտրութեան մէջ: Վանականը լսել էր Բարսեղի քարոյր՝ ուր նա խօսել էր Հօր և Արդւոյ մասին Ս. Հոգւոյն աւանց Աստուծոյ անունը տալու: Գրիգորը Ս. Երրորդութեան երրորդ անձի վերաբերութեամբ իւր բարեկամի հաւատքը փնտրաբար ապացուցեց և իւր քարոյրի մէջ յառաջ բերեց այդ զանցառութեան շարժառիթը: Բայց Բարսեղը վիրաւորուել էր Գրիգորի այս զէպքը յիշեցնող մի նամակից: Բարսեղին թաւում էր որ Գրիգորը շատ վեհերոտ և անարուեստ կերպով է պաշտպանել նորան: «Եթէ երկար բարեկամութիւնը գրում է նա, բաւական չէ համոզել իմ եղբայրակիցներին՝ որ իմ հայեացքները բմբռնեն, ինչ շահ մի նամակից»: Աստիճայի եղիտիսպրտի անտուր խաղաղասիրութիւնն ու ներդաւանութիւնը ի վերջոյ կարող եղան նոր բարգոյթիւններն ու տարակուսութիւնները հեռացնել և Բարսեղը իւր բոլոր գեղարուեստութիւնների ժամանակ օգտուեց իւր անձնուէր բարեկամի գործակցութիւնից:

(Աստուծոյ անունը)

Յ. Վ. Մ.

Ոգոտտտի 9-ին առաօտեան 7 ժամին վարդախաից (աիֆ) կնքեց իւր մահկանացուն 6 օր տնկալնում՝ սրաւիշուց յետոյ Ս. Լ. Բմիածնի ճեմարանի Զ-րդ դատարանի ընթացաւորաւ աշակերտներէից մէկը—Շուշեցի Տիգրան Ժամհարեանը: Հանգուցեալը Շուշու թեմակոն դպրանոցի դասընթացն աւարտելով, տնկեալ 18⁹⁰/₉₁ թ. ուսումնական տարուայ ընթացքում մտել էր ճեմարանի Զ-րդ դատարան իր ուսման ընթացքը շարունակելու՝ Վեճապատիւ Ժամհարեան եղբարց հաշուաւթտակցն անգութ մահը թնյլ չր տուեց խեղճին իր նպատակին հասնելու և իր ծերունի ծնողայ թեւ ու թիկունք լինելու: 21 տարեկան հասակում՝ վերջ տալով նորա կեանքին: Հանգուցեալի դիակը 1 օր Ս. Գայանէի տաճարում մնալով, Ոգոտտտի 10-ին ո. սրատարագից յետոյ հանդիսաւոր կերպով ամփոփուեցաւ Վիարամութեան գերեզմանատանը: Եկեղեցում՝ վաղամեւիկի դագաղի վերայ մի ազգու և սրտածնկիկ դամբանական խօսեց Վերադարաւիւ Սուքիաս եպիսկոպոս Պարզեանցը և հանգուցեալի աշակերտական բարեմանութիւնները միաւմի թուելով, Աստուծոյ մխիթարութեան հոգին հայցեց վաղամեւիկի ծնողների համար, որոնց միակ արու զաւակն էր հանգուցեալը: Իսկ գերեզմանի վերայ հանգուցեալի դամբանակերներէից մէկն արտատանեց նայնպէս մի սգալի դամբանական և այգալիսով սև հոյը իր ծոցն առաւ թշուառ երիտասարդի մարմինը:

Տէրը լուսաւորէ նորա հոգին և մխիթարէ նորա սցրացեալ ծնողներին ու ազգականներին:

Լ ՈՅ Ս Տ Ե Ս Ա Ի

ԵՒ ՎԱՃԱՌՎՈՒՄ Է ՄՕՍԿՎԱՅՈՒՄ ՏՊԱԳՐՎԱԾ

Ս Ռ Խ Ա Կ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԼԻԱԿԱՏԱՐ ԵՐԳԱՐԱՆԻ

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Հ Ա Տ ՈՐ Ը

Այս հատարի մէջ, բացի բոլոր գործածական երգերից, ստա-
գրուած են և նոր երգեր, և բանաստեղծութիւններ, և երգերին
վերաբերեալ քանի մի տրձակ գրուածքներ, թուով 282: Զը նայե-
լով գրքի մեծութեանը, իւրաքանչիւր օրինակի գինն է, Բագուի
մէջ, 1 ռ. 20 կ.: Օտարաքաղաքացի ցանկացողները պիմելու են
Բագու, «Սոխակի» հրատարակիչ Վրիգոր քահանայ Վրիգորեան-
ցին՝ այս հասցէով. — Священнику Григорию Григоріянцъ, Баку.

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱԾՆԻ:

Հանդէս Պ. տարեգարձի Գէորգեան Ճեմարանի	—	10
Հնու թիւեր Հայրենեաց	—	20
Հռովմէական եկեղեցի	—	80
Հանդէս բացման Ճեմարանի	—	10
Հրահանգ քերականութեան	—	25
Հրահանգ առաջ քահանայից	—	10
Հրահանգ վասն թեմական տեսչաց	—	10
Չայն բաղմաց	—	50
Չայնադրեալ երգեցողութիւնք ժամագրոց	4	—
Չայնադրեալ երգեցողութիւնք Ս. Պատարագի	2	—
Չայնադրեալ շարական	30	
Ճանապարհորդութիւն ՀակոտՏաուզէնի	—	80
Ճաշոց	60	—
Մաղթանք վասն Հայրապետի աղցիս	—	20
Մաշտոց ձեռնադրութեան քահանայից և Մ. Իշխանութեան	4	—
Յաւելուած ժամագրոց ձայնադրեալ	—	20
Նախակրթանք. Բ. մասն	—	20
Նոյն Պ. մասն	—	20
Ուխտանէս եպիսկոպոսի պատմագրութիւն	1	
Պատմութիւն ժողովոց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ	—	20
Պատմութիւն Խաչակրաց	—	20
Պատմութիւն Հայոց Լեհաստանի	—	20
Պատմութիւն Հոռոմնի Վանուցի Ըիրակ	—	20
Պատմութիւն Սեանայ	—	20
* Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Վալդիթեցւոյ	2	—
Պատկերասէր պատկերատեսաց	1	—
Զամբու (պատմագրութիւն Սիմէօն Պաթուղիկոսի)	—	50
Սաղմոս Վաթի	—	50
Սկզբունք բուստրանութեան	—	15
Վաղարշապատ	—	20
Տեղեկագիր Ճեմարանի 1881—82	—	10
Նոյն 1882—83	—	10
Բնար Մշեցւոց և Վանեցւոց	—	20
Օրացոյց (1891)	—	20
Օրէնք վայելուչ կենցաղավարութեան	—	40

(*) Աստղանիշ գրեանքն ստաւուումն էն:

20 թուրքաց տւելի գնողին եւ կանխիկ վճարողին զԷջուժն կը լինի 20% ին ճանապարհորդութեան գնողի վերոյ):

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ԵՒ ԱՊԱՀՈՎԱՆ ԲԱՆԳԵՐՈՒՈՎ ՈՐԳԱՐԿՆՅԱՆ ԲՈՒՈՐ

ԲԱԺԱՆՈՐԿՆԵՐԻՆ

ՀԱՆՐԱՄԱՏՉԵԼԻ ԲԺՇԿԱՐԱՆԻ

Ա. Ա. Մ. Ջ. Ի. Ն. Հ. Մ. Մ. Ո. Ի.

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՏԲԱԿԸ.

Բաժանդատված իւն: Աղդ. — Յաւաջարան. — Միկրօքներ. —
Դէզինֆէկցիական միջոցներ և նրանց գործածութեան եղա-
նակը. — Սրնթաց չարակիչ կարմրախոններ: 1) Ք ս լ թ է շ
(скарлатина). 2) Կ ա ռ մ ը ու է. (корь). 3) Կ ե ղ ծ
Կ ա ռ մ ը ու է (краснуха). 4) Վ ա ղ ի կ (оспа). 5) Մալկի
դառուստումը (оспопрививание). 6) Ջրծաղիկ (вбтеряная
оспа). 7) Ք ս լ թ է շ, կարմրուկ ու ծաղիկ հիւանդութիւն-
ների գլխաւոր որոշիչ յատկութիւնները. 8) Կ ա ռ մ ը ը ք ա-
մի (рожа). 9) Բ ծ ա լ ո ը թ ի ֆ (сыпной тиф).

Առաջին տետրակի գինն է 70 կօպ. ամենայն տեղ: Մի
օրինակ պահանջողները փողի փոխարէն կարող են ուղարկել
երեսուն և հինգ հատ երկու կօպէկանոց մարկա:

«Հանրամատչելի բժշկարանը» կը հրատարակի երկու հա-
տորով իւրաքանչիւր հատորը բաղկացած կը լինի 22—23
տալապրական թերթից (11 տալ իւրաքանչիւր երեսում 6½
կրկապրատ տողերի երկայնութիւնը № 10 տառերով):

Բաժանորդագրութիւնը շարունակւում է. 15 թերթից 720
երեսից բաղկացած երկու հատորի գինը ԵՐԵՎԱՆ քաղաքի է:
Մեր բաժանորդները հրատարակութիւնը կը ստանան մատ-մատ
5—8 թերթ. իւրաքանչիւր տետրակում:

Առանձին տետրակները կը փոխառվեն թերթը 10—15
կօպ. հաշւելով:

Մեր հասցէն. Въ гор. Тифлисъ, Доктору Медицины
Григорію Никитичу Тер-1'ригорьянцъ. Са-
перная улица, № 7.

Բժշկապետ Գրիգոր Տեր-Գրիգորեանց (Թիֆլիսեցի):